

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

DVA SPISOVATELÉ A JEDNO MĚSTO
TWO WRITERS AND ONE TOWN
(Alois Vojtěch Šmilovský, Alois Jirásek a Litomyšl)

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Anna Stejskalová
Autorka DP: Lenka Tomášková (roz. Pecinová)
Pustá Kamenice 163, Borová, 56982
ČJ – HV
Prezenční studium
Rok dokončení DP: 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Pustá Kamenice

12.11.2008

Ludmila Toušková

podpis

Obsah

Úvod	5
1. Litomyšl – Litomyšl	6
1.1 Historie města	7
1.2 Litomyšlská škola	11
1.3 Významné osobnosti	12
2. Litomyšlská škola Aloise Vojtěcha Šmilovského	
2.1 Záměr školy	21
2.2 Analýza školy – půletr Litomyšl	29
2.3 Škola jako společnost	32
2.4 Litomyšl v širším kontextu	36
3. Litomyšlská škola Aloise Jiráska	
3.1 Záměr školy	38
3.2 Škola – škola v Litomyšli	47
3.3 Škola – škola v Litomyšli	50
3.4 Litomyšl a škola v Jiráskově tvorbě	
3.5 Jiráskova škola – Moloměstské historie	60
3.6 Litomyšl v Jiráskově tvorbě	67
4. Výběh z pedagogické praxe	70
4.1 Litomyšl	80
Závěr	83
Seznam literatury	85
Seznam obrázků	87

Chtěla bych touto cestou poděkovat paní PhDr. Anně Stejskalové za vedení diplomové práce a za odborné rady při jejím zpracování. Děkuji také knihovnicím Městské knihovny v Litomyšli za ochotu a pomoc při vyhledávání studijního materiálu a žákům ZŠ Proseč za zodpovědnou práci na projektu Litomyšl známá i neznámá.

autorka

Obsah

Úvod.....	5
1. Z historie Litomyšle.....	6
1.1 Historie města.....	7
1.2 Litomyšlská tiskárna.....	11
1.3 Významné osobnosti.....	12
2. Litomyšlská léta Aloise Vojtěcha Šmilovského.....	21
2.1 Životopisný medailon.....	21
2.2 Šmilovský – učitel v Litomyšli.....	29
2.3 Šmilovský – spisovatel.....	32
2.4 Litomyšl v Šmilovského tvorbě.....	36
3. Litomyšlská léta Aloise Jiráska.....	38
3.1 Životopisný medailon.....	38
3.2 Jirásek – učitel v Litomyšli.....	47
3.3 Jirásek – spisovatel.....	50
3.4 Litomyšl a okolí v Jiráskově tvorbě.....	60
3.4.1 Povědková tvorba – Maloměstské historie.....	60
3.4.2 Divadelní hry.....	67
4. Využití v pedagogické praxi.....	70
5. Srovnání.....	80
Závěr.....	83
Resumé.....	85
Klíčová slova.....	87
Použitá literatura.....	88
Přílohy.....	

Úvod

Téma mé diplomové práce má regionální charakter. Věnuji se v ní Litomyšli a dvěma spisovatelům, kteří ve městě žili, pracovali a tvořili svá díla. Litomyšl má bohatou kulturní tradici, žilo zde mnoho osobností spjatých s českou historií, kulturou a samozřejmě i s literaturou. Bydlím nedaleko tohoto města, navíc jsem zde studovala gymnázium. Litomyšl mě okouzila architekturou, bohatou historií i tím, že sem přicházelo, i když třeba jen na krátký čas, či se zde narodilo mnoho významných osobností, které k Litomyšli měly různý vztah a Litomyšl různě zapůsobila na jejich tvorbu.

V práci se zaměřím na dva známé muže, pedagogy - spolupracovníky a spisovatele Aloise Jiráska a Aloise Vojtěcha Šmilovského, na jejich život, pedagogické působení i spisovatelskou dráhu. Mým cílem je porovnat nejen jejich vztah k Litomyšli, ale také posoudit, zda a jakou měrou ovlivnilo tamní maloměstské prostředí jejich tvorbu.

Základem práce je studium historických pramenů a odborné literatury o městě a o obou spisovatelích, o jejich dílech, především těch, která vznikla v době, kdy žili v Litomyšli, a dílech, jež se tématicky či motivicky vztahují k městu a okolí. V závěru práce navrhnu možnost využití získaných informací v pedagogické praxi na základní škole, popř. víceletém gymnáziu.

1. Z historie Litomyšle

Litomyšl leží ve východních Čechách v podhůří Českomoravské vrchoviny v dnešním Pardubickém kraji, v nadmořské výšce okolo 330 m.n.m. Rozkládá se na pravém břehu řeky Loučná. I když to není zvlášť velké město (má okolo 10000 obyvatel), sehrálo významnou roli nejen v historii kraje, ale také v historii celé naší země. Najdeme zde četné historické památky – domy různých architektonických stylů, renesanční zámek (od r. 1962 národní kulturní památka), který je znám svou ojedinělou sgrafitovou výzdobou a parkem. (Výjimečnost celého zámeckého areálu byla potvrzena v roce 1999 zápisem do seznamu světového dědictví UNESCO.) Pamětní desky na domech připomínají jejich významné obyvatele (Alois Jirásek, Božena Němcová), pomníky zde mají např. Alois Jirásek či Bedřich Smetana i jiní. Litomyšl je rodištěm, místem studií, působištěm i místem pobytu řady osobností především našeho kulturního života.

1.1 Historie

První osídlení v dnešní Litomyšli vznikalo podél veřejné obchodní cesty, nazvané později Trstenická stezka, která nedaleko dnešních Svitav překračovala zemskou hranici a spojovala Čechy s Moravou. Písemně doložená historie města začíná koncem 11.století, kdy zde kníže Břetislav II. – na místě zřejmě staršího slavníkovského hradiště, zmiňovaného již v Kosmově kronice k roku 981 – založil buď kostel, nebo benediktinský řádový dům. V polovině 12. stol. sem tehdejší olomoucký biskup přivádí řád premonstrátů, jejichž klášter stál na místě dnešního zámku a dostal biblické jméno Hora Olivetská. Jeho součástí byl i kostel sv. Klimenta, jenž byl dlouhou dobu považován za nejstarší v Čechách. Klášter se stal důležitým střediskem kraje a pod ním vyrůstal podél řeky Loučné základ budoucího města. V roce 1259 udělil král Přemysl Otakar II. tomuto sídlišti městská privilegia, a Litomyšl se tak stala poddanským městem. V roce 1344 zde bylo zřízeno biskupství. Klášter přestal existovat a jeho statky si rozdělili biskup a biskupská kapitula. Od roku 1353 zde jako biskup působil kancléř Karla IV. Jan II. ze Středy, který sem přivedl řád augustiniánů. Dalším známým biskupem v Litomyšli byl Jan IV. Železný, známý mj. jako odpůrce mistra Jana Husa. Proto se husitská vojska v roce 1421 proti Litomyšli obrátila, přestože Jan IV. již tehdy působil v Olomouci. Radikální husitské křídlo město zabralo, vypálilo biskupské budovy a vyhnalo tehdejšího biskupa. Litomyšlské biskupství pak již nikdy nebylo obnoveno.

Od roku 1432 patřila Litomyšl rodu Kostků z Postupic. Město za jejich vlády rozkvetlo a v poslední čtvrtině 15. století se také stalo důležitým centrem jednoty bratrské. Vedle Mladé Boleslavi je tak Litomyšl nejvýznamnějším působištěm českých bratří. Sídlil zde biskup jednoty bratrské Jan Blahoslav, později

také Jan Augusta a byl zde také umístěn její archiv. Čeští bratři v roce 1503 založili ve městě tiskárnu, kde se později tiskla díla předních českých spisovatelů. Významným členem jednoty byl i litomyšlský měšťan Martin Kabátník, jehož jednota vyslala na cestu vedoucí přes Malou Asii a Jeruzalém až do Egypta. Po návratu své dojmy popsal ve spisu nazvaném *Martina Kabátníka cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta*.

V roce 1547 byla Bohuši Kostkovi z Postupic Litomyšl za účast v nezdařeném odboji proti Ferdinandovi I. zkonfiskována. O rok později došlo k zákazu jednoty bratrské, která se na odboji (zejména biskup Jan Augusta) také podílela.

Pánem litomyšlského panství se stává Vratislav z Pernštějna, který zde nechal stavět nový renesanční zámek. (Původní sídlo Kostků bylo zničeno požárem.) Pernštejnové byli známí svými tvrdými zásahy proti českým bratrům a rekatolizací. Poslední členka tohoto rodu přivedla do Litomyšle řád piaristů, který se zasloužil především o rozvoj školství. V roce 1644 zde vzniklo piaristické gymnázium a v průběhu 17.stol. byl otevřen filozofický ústav. Těžké roboty a další povinnosti, které doléhaly na poddané po třicetileté válce spolu s pokračující rekatolizací, vyústily v roce 1680 ve velké selské povstání, jehož centrem se stalo právě okolí Litomyšle. V té době již panství patřilo Trautsmannsdorfům, kteří zde nechali pro piaristy vybudovat nový chrám jako symbol vítězství katolicismu (byl dostavěn v roce 1722). Litomyšl se změnila v katolické město. Nutno ale podotknout, že v okolních vesnicích přesto i nadále přežívalo jakési pomyslné „semeno“ staré víry, jak o tom píše ve svých románech *Drašar a Děti čistého živého* Teréza Nováková.

Po celé 18.stol. bojovalo město s řadou požárů a s povodněmi. Důsledkem byly časté přestavby měšťanských domů, které v první polovině 19.stol. získávaly především empírový ráz. Požár v roce 1775 se stal impulsem pro tehdejší majitele zámku, Valdštejny – Vartenberky, ke stavebním úpravám. Z této doby se zachovalo zámecké divadlo, v němž se tehdy hrála především ochotnická představení, na nichž se vedle šlechty podíleli i úředníci a sloužící.

V první polovině 19.stol. se centrem duchovního života Litomyšle staly piaristické školy a filozofický ústav. V řadách pedagogů i studentů působilo mnoho významných osobností vědeckého i kulturního života. Dramaticky prožívala Litomyšl revoluční události roku 1848. Byla zde vytvořena studentská legie, část studentů a městská garda v čele s Josefem Buchtem, jak uvádí některé prameny, se vydaly na pomoc Praze a účastnily se bojů na barikádách. V roce 1849 byl zrušen filozofický ústav jako duchovní centrum revolučního dění. Zadlužené litomyšlské panství koupila roku 1855 v dražbě rodina Thurn – Taxisů.

Po pádu Bachova absolutismu se život ve městě opíral o četné spolky. Mnozí aktivisté pocházeli z řad pedagogů reformovaného gymnázia, kde od 50. let začali učit i světští učitelé. Jako první zde vznikla Beseda, později pěvecký spolek Vlastimil, Jednota divadelních ochotníků, dále např. Sokol, Akademický spolek a v 80. letech Spolek paní a dívek, který v Litomyšli opět působí i v současnosti a stará se o udržení tradic původního spolku. Do Litomyšle v 19. stol. přitahují významné osobnosti nejen zdejší školy, ale i známá Augustova tiskárna. V roce 1891 vzniká městské muzeum, otevírá se veřejná knihovna a od r. 1905 začíná sloužit městu reprezentativní budova Smetanova domu. V roce 1924 vzniká Portmoneum – Muzeum Josefa Váchala. Tohoto malíře, grafika a spisovatele pozval do Litomyšle milovník umění Josef Portman, aby mu vyzdobil stropy

a stěny dvou pokojů v jeho domě. V roce 1949 se v zámeckém areálu konal, za velkého přispění zdejšího rodáka Zdeňka Nejedlého, první ročník operního festivalu Smetanova Litomyšl, který s přestávkami trvá dodnes. Od roku 1974 se koná i festival Mladá Smetanova Litomyšl, což je přehlídka mladých hudebníků.

1.2 Litomyšlská tiskárna

Litomyšlská tiskárna sehrála v dějinách české kultury významnou roli. Jejími zakladateli v r. 1503 byli čeští bratři. Kromě jiných knih se zde např. tiskl cestopis Martina Kabátníka i další spisy členů jednoty bratrské. Tiskař Pavel z Meziříčí tiskárnu nazýval „Impresse na Hoře Olivetské“. Tiskárna v té době sídlila vedle zámku.

Za protireformace, kdy tiskárna sloužila jejím cílům, její úroveň výrazně poklesla. Ještě větší pokles zaznamenala za třicetileté války, kdy se zde tiskly velmi povrchní příběhy, jako např. *O žufníčku masopustním, potom o kyselu postním*, nejružnější písně apod. V těchto knihách a rovněž v jarmarečních písních se jako název tiskárny uvádělo „U Turecku na kopečku“. V Turečkově tiskárně vycházejí však v 19.stol. také první díla Josefa Kajetána Tyla, Kvítí májové Magdalény Dobromily Rettigové a Historie města Litomyšle Rudolfa Jelínka. V této době vzniká v Litomyšli i první knihkupectví.

Po Turečkovi přebírá tiskárnu v roce 1836 Antonín Augusta. V této době roste výrazně význam časopisů. I mladý Jan Neruda tehdy vydává časopis *Obrazy života* a Augusta pro svoji tiskárnu získává právě jeho. Vydávají spolu druhý ročník časopisu, plánovaný jako zábavný a poučný rodinný list, mající v českých rodinách nahradit obdobné časopisy německé. Roku 1861 vycházejí první litomyšlské noviny nazvané *Hlas z Litomyšle*. Augusta byl nejen tiskař, ale rovněž vydával nejružnější kalendáře. Postupně se začal věnovat vydávání děl tehdejších autorů, např. Jana Nerudy, Vítězslava Háška, politických spisů Františka Ladislava Riegera, učebnic pro nové české školy, vědeckých knih apod. Chtěl vydat Sebrané spisy Boženy Němcové, ona však na práci s tím spojenou již neměla sílu. Stačila upravit pro nové vydání pouze *Babičku* a brzy po jejím vydání v Praze zemřela.

1.3 Významné osobnosti

V historii Litomyšle najdeme desítky významných osobností kulturního, vědeckého i politického života.

V první řadě jde o představitele jednoty bratrské, o nichž byla řeč (Martin Kabátník, Jan Augusta, Jan Blahoslav a další). Nejvíce významných osobností v Litomyšli nacházíme za národního obrození. Působili zde na různých místech (jako učitelé i úředníci) např. Jan Alois Sudiprav Rettig (1774-1844, manžel M. D. Rettigové), Jan Evangelista Purkyně (1787-1869), Alois Vojtěch Šembera (1807-1882), František Matouš Klácel (1808-1882), dále František Cyril Kampelík, známý svými přednáškami o českém jazyku, které vydal i písemně, či František Augustin Brauner. Významný kus práce odvedl historiograf **František Jelínek**, který vydal třísvazkovou *Historii města Litomyšle*. Do města zavítal rovněž **Josef Kajetán Tyl** (1808-1856), jemuž ve zdejší tiskárně vyšla v roce 1830 vůbec první tištěná práce *Statný Beneda aneb Založení probošství Vyšehradského. Historická povídka z 11. století. Napsal Mírumil Kutnohorský*.

Významnou litomyšlskou osobností byla vlastenka a spisovatelka **Magdalena Dobromila Rettigová** (1785-1845). Do Litomyšle přišla se svým mužem a dětmi Jindřiškou a Josefem r. 1834. Rettigovi zde brzy zdomácněli. Hned o rok později Rettigové vychází v Turečkově tiskárně kniha *Kvítí májové* (1835), čtyři krátké mravoučné povídky o osiřelých dívkách z dobře situovaných rodin, v nichž je rozváděno rčení „Bůh dopustí, ale neopustí“. V protivenstvích je zkoušena nevinnost a poctivost dívek, ale dívky vždy ze všech nástrah vyvážnou se ctí. Pro litomyšlské ochotníky Rettigová přeložila a upravila Holbeinovo dílo *Vdovec a vdova* a na žádost zdejší hraběnky napsala pro loutkové divadlo masopustní žert *Koš*.

Rettigová nebyla jen spisovatelkou, literární činnost tvořila pouze menší část jejích aktivit. Důležitější byla její práce buditelská. Jako jedna z prvních se začala starat o ženy. Dobře si uvědomovala, že pokrok ve společnosti závisí na úrovni vzdělanosti matek, neboť ony mají ve svých rukou výchovu dětí. Nehlásala emancipaci ženy, naopak jí šlo o ženu jako hospodyně. Nerozbíjela ani tradiční představu ženy jako manželky, matky a hospodyně. Proto také r. 1826 vydala *Domácí kuchařku*. Není to však pouhá kniha kuchařských předpisů. Rettigová se jí snažila napsat „čistou, pěknou“ češtinou, aby se její pomocí správně česky učily i ty ženy, které se k češtině jen stěží dostávaly. V té době nebyla sama, kdo psal kuchařské knihy, ale většina z nich byla ryze odborného rázu, tedy v podstatě to byly návody k pracovní činnosti. Její kuchařka se odlišovala. Rýsuje se v ní autorčina osobnost; cítíme z ní ohled na uživatele knihy. Odvolává se na vlastní praxi a zkušenosti, hodnotí různé ingredience a postupy apod., apeluje na kuchařčin „vtip a pracovní hravost“. „Zkušená kuchařka“ má být mimo jiné šetrná, při vaření by nemělo „přijít nic na zmar“, nemělo by se plýtvat potravinami. Tento jistě ušlechtilý záměr však z dnešního pohledu popírají formulace typu „vraž do toho 20 vajec a 2 libry másla“ obsažené v receptech, které mohou navozovat představu, že šetřit není potřeba. Jde však o pouhé zdání. Musíme si totiž uvědomit, že tehdy se vařilo pro mnohočlennou rodinu, rozšířenou ještě o služebnictvo.

Důležitým nástrojem veřejné činnosti byly pro Rettigovou korespondence a cestování jako prostředky k udržování přátelských styků s lidmi podobného smýšlení. Korespondence se navíc měla povznést nad svůj ryze praktický účel a stát se mimo jiné i příležitostí k šíření poezie.

Rettigová se též snažila působit na litomyšlskou mládež, zejména na dívky jako na budoucí matky a hospodyně. Již r. 1820 vydala v Ústí nad Orlicí provolání

k tamějším dívkám, v němž je mimo jiné nabádala i k vyššímu literárnímu vzdělání. A také vše hned prováděla prakticky – zvala je k sobě, vykládala a půjčovala jim knihy. Tuto osvětovou činnost mohla v Litomyšli ještě více rozšířit. Litomyšl totiž v 19. stol. věnovala vzdělání dívek zvláštní péči, jinde takřka nevídanou. Byl to v podstatě důsledek toho, že piaristé, kteří ve městě spravovali školství, se starali pouze o vzdělání chlapců. Dívky do piaristických škol nesměly, a tak bylo rozhodnuto založit samostatnou dívčí školu; budova pro ni byla postavena r. 1820. Buditelská a osvětová činnost Rettigové měla tedy ve městě dostatek prostoru a příznivé podmínky. Autorka vydala další kuchařské spisy: *Pojednání o telecím mase, Kafičko a vše, co je sladkého*. Svoji působnost rozšířila i na jiné domácí obory. R. 1838 vychází její *Dobrá rada slovanským hospodyňkám* a r. 1840 spisek *Mladá hospodyňka v domácnosti*. Dívky zvala k sobě domů, učila je všemu, co by měly pro vedení domácnosti znát a umět. Věnovala se i dobročinnosti, uspořádala např. sbírku, jejíž výtěžek měl být využit na vzdělávání nemajetných dívek. Pořádala setkání mládeže, kam přicházeli i mladí filozofové, tj. studenti filozofického ústavu. Ty povzbuzovala zejména k psaní básní. Účastnila se veškerého společenského dění ve městě, snažila se všude „brousit“ českou řeč, dokonce místo onikání zavedla vykání, což tehdy způsobilo doslova pozdvižení.

Magdalena Dobromila Rettigová žila v Litomyšli až do své smrti v roce 1845. Dodnes není zapomenuta, o její památku pečuje zejména místní Spolek paní a dívek. Srovnání Rettigové s významnými soudobými příslušnicemi velkých evropských národů příliš v její prospěch nevyznívá. Celé 18. století však u nás bylo dobou téměř výlučně bez veřejně činných žen. Jestliže tedy v roce 1820 vstoupila v časopise *Dobroslav* mezi české spisovatele, byl to jev zcela nový a ojedinělý - Rettigová tak v podstatě zahájila novou kulturní tradici. Po ní následují Božena

Němcová, Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, Teréza Nováková aj. Zajímavé je, že Rettigová do literatury vstoupila zcela samozřejmě, jako by byla jednou z mnohých, nikoli první.

Z dalších literárních osobností nesmíme zapomenout na **Jana Neruda** (1834-1891), i když v Litomyšli pobýval pouze krátce v roce 1860, kdy zde pracoval jako redaktor druhého ročníku *Obrazů života*, když je převzal tiskař Jan Augusta. S tím nastaly i závažné změny v jejich obsahu. První ročník - pražský - byl čistě literární. Augusta společně s Nerudou se druhý ročník snažili změnit na zábavný a poučný rodinný list, který by z českých rodin vytlačil, jak už bylo uvedeno na jiném místě, obdobné listy německé. V této době Neruda píše a v „Obrazech“ publikuje básně z pozdějších *Knih veršů* (1867), prózy z *Arabesek* (1864) i některé své balady a romance. Tiskem v Litomyšli vydává hru *Francesca di Rimini* (1860). Na konci roku zde však svou práci redaktora končí a město opouští.

Dvakrát v Litomyšli pobývala spisovatelka **Božena Němcová** (před 1820-1862). Poprvé sem přišla jako mladá žena Josefa Němce v roce 1839. Cítila se zde velmi dobře, narodil se jí zde syn Karel, byla okouzlena osobností Rettigové. Druhý pobyt v roce 1861 však již nebyl tak radostný. Němcová se sem vrací zestárlá a nemocná. Litomyšlský Augusta jí nabídl vydání jejích Sebraných spisů, a tak zde pracuje na korekturách textů. Bliží se již konec jejího života a ona nemá sílu práci dokončit tak, jak si představovala a jak by si přála. Chtěla vydání spisů zahájit zcela novým románem, nakonec se však rozhodla pro nové vydání *Babičky*. Bída a hlad, jimiž zde byla sužována, příliš neprospěly ani práci, ani jejímu zdravotnímu stavu. Zcela vysílenou ji na podzim r. 1861 manžel odvezl do Prahy,

kde počátkem února 1862 zemřela. Ještě před smrtí se dočkala vydání *Babičky*, ale kniha jí trpce zklamala svou nedbalou úpravou.

V letech 1858 – 1862 na nižším gymnáziu v Litomyšli studoval pozdější jimramovský evangelický farář **Jan Karafiát** (1846-1929), autor *Broučků* (1876). Svůj pobyt v Litomyšli popsal v prvním svazku *Pamětí* (1860-1927).

Jako profesori na zdejším gymnáziu působili **Alois Vojtěch Šmilovský** (1837-1883) a **Alois Jirásek** (1851-1930) - viz dále.

Další významnou literární osobností spjatou s Litomyšlí i s jejím okolím je **Teréza Nováková** (1853-1912). Vyrostla v česko - německé rodině a dětství i mládí prožila v Praze. Matka na děti mluvila německy, česky ji otec začal učit teprve ve čtyřech letech a zároveň v ní vzbudil zájem o české písně. Národní uvědomění pozdější spisovatelky upevnilo také studium ve vzdělávacím ústavu manželů Amerlingových, kde se sice některým předmětům vyučovalo německy, ale duch školy byl vlastenecký. Když se v roce 1876 provdala za středoškolského profesora dr. Josefa Nováka, netušila ještě, že příštích téměř dvacet let prožije v maloměstském prostředí Litomyšle a že se jí východní Čechy stanou osudem. Mladá a vzdělaná pražská dáma, která uvykla bohatému velkoměstskému kulturnímu životu, jenž ji umožňoval styky s předními představiteli tehdejšího uměleckého i společenského dění, se dlouhou dobu nemohla smířit s kulturní omezeností a maloměstským charakterem Litomyšle. Situace se zlepšila ve chvíli, kdy se manželé Novákové odstěhovali na předměstí zvané Záhradí, kde se mohla plně věnovat rodinnému životu a zároveň pronikat do tajů prostého života zdejších obyvatel, a to zejména díky venkovskému charakteru této části města.

Litomyšl, ač ji Teréza Nováková zpočátku neměla v oblibě, jí přirostla k srdci a ještě více upevnila její národní vědomí. V osmdesátých letech 19.stol.

obrátila svůj zájem k osvětové činnosti a stala se přední členkou Spolku paní a dívek. V této činnosti uplatňovala názory a ideály nabyté v Praze stykem s vlasteneckou inteligencí. Pořádala hojně navštěvované přednášky a z podnětu Karolíny Světlé se r. 1882 začala plně věnovat tvůrčí činnosti. Její první práce, kromě několika příležitostných přednášek a úvah, převážně čerpaly z divčích vzpomínek na Prahu a spíše mírně než útočně ironizovaly maloměšťactví.

V této době vzrůstá zájem o národopis a lidový kroj. Navazuje se, zejména na Moravě, na tradici založenou Němcovou a Erbenem. V roce 1885 se na Moravě konala první národopisná výstava. Podle tohoto příkladu uspořádal i Spolek paní a dívek v Litomyšli výstavu ručních prací, ke které z popudu Novákové bylo připojena i expozice krojů z okolí města, jejíž úspěch přivedl budoucí spisovatelku k hlubšímu národopisnému studiu. Začala se zajímat o lid v okolí Litomyšle a Poličky, zejména o zdejší národopis. V letech 1886 – 1895 pobývala hned několikrát v různých koutech kraje, zejména pak v Budislavi. Právě tam se poprvé setkala s látkou, kterou později zpracovala v románu *Děti čistého živého* a již začala důkladně studovat už v roce 1891. Z Budislavska také čerpala náměty pro své drobnější prózy z let 1893 – 1900, které v roce 1902 shrnula do svazku s názvem *Úlomky žuly*. Ve všech povídkách - *Drobová polévka*, *S nůsí*, *Z rána před svatbou*, *Před pohřbem* – námětově čerpá z Budislavi a z Kamenného Sedliště. V popředí jejího zájmu stojí hmotné životní podmínky lidí v těchto vesnicích.

V roce 1893 dostává od spolku Svatobor stipendium k důkladnému poznání kraje, který sama často pojmenovávala „nejvýchodnějšími Čechami“. Jaro a léto roku 1894 prožívala např. v Borové, Pusté Rybné, Telecím a Bystřem na Poličsku, v Krouně a Luži na Vysokomýtsku. Také se tu poprvé dovídá o zdejších významných osobnostech, jejichž osudy se později staly náměty jejích

pěti nejznámějších románů. Její syn Arne Novák ve vzpomínkové knize *O Teréze Novákové*, vydané v roce 1930, píše (1930, 31): „*Tak dostala v Telecím do rukou vlastní životopis Jana Jílka, pro jehož zpodobení užila zkušenosti v místech jeho pobytu v Lubné a v Širokém Dole; v Borové našla celou látku Jiřího Šmatlána; v Pusté Rybné a v Březinách chodila poprvé po stopách Michla – Drašara; z Bystrého vypravila se do Nedvězí, kde poznala hrdinu knihy Na Librově grunte, a když prodlévala v Krouné, doceloval se jí při návštěvě České Rybné, Miřetína a Otradova složitý obraz Děti čistého živého.*“ Teréza Nováková postupně přivykla zdejšímu kraji a lidu natolik, že se v roce 1895 jen těžko loučila, když se s rodinou vracela zpět do Prahy. S sebou si odvážela vzpomínky i náměty pro další tvorbu. Při popisu dějišť svých východočeských románů však nemusela spoléhat jen na paměť. Již v roce 1898 se sem s radostí vrátila, i když s trochu jiným úkolem. Alois Jirásek ji totiž požádal, aby pro Ottovu encyklopedii *Čechy* zpracovala díly Litomyšlsko, Poličsko, Lanškrounsko a Vysokomýtsko. Během této práce v ní zároveň zrála témata, která o několik let později umělecky ztvárnila v románech *Jiří Šmatlán* (1900), *Jan Jílek* (1904), *Děti čistého živého* (1907), *Drašar* (1910).

Z Litomyšle rovněž pochází **Jiří Šotola** (1924-1989), básník z okruhu časopisu *Květen* a prozaik, kromě jiných próz autor historického románu z doby protireformace *Tovaryšstvo Ježíšovo* (1969).

Z hudebníků je nejvýznamnější litomyšlskou osobností **Bedřich Smetana** (1824-1884), zakladatel české národní hudby, který se po deseti dcerách jako první syn narodil v rodině pivovarského sládka dne 2. března 1824 v panském pivovaře v Litomyšli. Město Litomyšl a okolní kraj ho v mládí velmi ovlivnily. První hudební zkušenosti získal díky otci a jeho přátelům, když u nich doma hrávali, později se začal učit hře na klavír u zdejšího učitele Jana Chmelíka. Byl velmi

nadané dítě, již v šesti letech koncertoval, začal psát drobné skladbičky. V roce 1829 nastoupil do první třídy zdejší piaristické školy. V roce 1831 se však rodina z Litomyšle přestěhovala do Jindřichova Hradce.

Smetana je autorem mnoha významných skladeb, z nichž zvláště vyniká cyklus symfonických básní *Má vlast* a jeho opery *Braniboři v Čechách*, *Prodaná nevěsta*, *Dalibor*, *Libuše*, *Dvě vdovy*, *Hubička*, *Čertova stěna*, *Tajemství* a nedokončená *Viola*.

Pokud jde o výtvarné umění, nesmíme opomenout při výčtu litomyšlských osobností malíře – krajináře **Julia Mařáka**, který se zde v roce 1832 narodil (zemřel r.1899 v Praze). Ve svých obrazech se snažil o propojení hudby a výtvarného umění. Nic nepokládal za lepší pochvalu, než když někdo řekl, že z jeho obrazu slyší hudbu. Nejstarší dochovanou Mařákovou kresbou je chalupa v Němčicích (obec nedaleko Litomyšle).

S Litomyšlí je spjat i představitel moderní umělecké skupiny 20. stol. „Mánes“, **Max Švabinský** (1873-1962), přestože není zdejším rodákem a ani zde nežil. Se svou ženou však často jezdíval do nedalekého Kozlova a jeho nejvýznamnější malířská díla vznikala právě tam. Populární je Švabinského obraz *Ustavu* z r. 1903, jehož originál však shořel na výstavě v San Franciscu, a dále olejomalba *Chudý kraj*, na níž zachytil chudobu Českomoravské vysočiny. Švabinský byl žákem Julia Mařáka.

Výjimečným a všestranným umělcem, který se trvale zapsal do historie města, byl spisovatel, malíř, grafik a řezbář **Josef Váchal** (1884-1969), jenž se věnoval mj. i užitému umění a typografii. Je znám především svou knihou *Krvavý román* (1924), kterou pojal jako kompletní umělecký celek a vytvořil si ji celou sám - od rukopisu přes sazbu, barevné i černobílé dřevoryty až po vazbu. Do Litomyšle

přijel na pozvání svého přítele Josefa Portmana, který ho požádal o výzdobu dvou místností ve svém domě (dnešní Portmoneum). Jeho nástěnné malby jsou tak složitou strukturou, že je velmi těžké popsat je jednoduchým způsobem. Na první pohled naprosto nesourodá směsice námětů a malířských stylů má svoji vnitřní logiku, kterou však nelze dešifrovat bez znalosti celého Váchalova díla a jeho životních postojů. Malby jsou protkány desítkami významových a přímých citací jiných uměleckých děl. V současnosti z úcty k Váchalovu dílu se o zachování těchto maleb postaralo nakladatelství Paseka. Domek je Váchalovým muzeem s názvem Portmoneum, jak ho sám Váchal pojmenoval v *Krvavém románě*.

Z dalších osobností je třeba zmínit **Huberta Gordona Schauera** (1862-1892). Tento filozof, právník, znalec germánských a románských literatur proslul především náklonností k masarykovskému okruhu v otázkách boje o pravost Rukopisů. V článku *Naše dvě otázky* formuloval základní otázky české kultury a společnosti: Je český národ na takové kulturní úrovni, aby obohatil světovou kulturu? – Nebylo by lepší připojit se k sousednímu silnějšímu německému národu?

V Litomyšli se také narodil **Zdeněk Nejedlý** (1878-1962), historik, hudební vědec, politik a publicista, který se zabýval řadou problémů a osobností českých kulturních a politických dějin – národním obrozením, husitstvím, A. Jiráskem, B. Němcovou, T. G. Masarykem, B. Smetanou. Nespravedlivé a mylné byly jeho antipatie k Leoši Janáčkovi a Antonínu Dvořákovi. Lze mít výhrady především k jeho poválečným vyhraněným politickým postojům. Významný je jeho spis věnovaný dějinám Litomyšle – *Litomyšl – tisíc let života českého města* (1903). Zasloužil se i o vznik oblíbeného každoročního, hojně navštěvovaného festivalu *Smetanova Litomyšl*.

2. Litomyšlská léta Aloise Vojtěcha Šmilovského

2.1 Životopisný medailon

A.V. Šmilovský se narodil 24.1.1837 v Mladé Boleslavi, kde také prožil dětství v rodině kupce a ženy v domácnosti (do roku 1851). Jeho původní jméno znělo Alois Josef Schmilauer. Jméno Josef mu zřejmě připadalo málo české, proto je nahradil jménem Vojtěch. Podobně tomu bylo i s jeho německým příjmením – osvojil si česky znějící příjmení Šmilovský.

V letech 1843 – 1847 navštěvoval obecnou školu a následně tzv. gramatickou třídu mladoboleslavského piaristického gymnázia, jehož ředitelem byl páter Lopata. Jestliže v obecné škole chodil „za školu“, na gymnázium se nadchl pro studium. Mezi jeho oblíbené předměty patřily český jazyk, matematika a dějepis. Po zrušení vyššího školního stupně na piaristickém gymnáziu přestoupil v roce 1851 na Akademické gymnázium v Praze. Setkal se tu s mnoha učiteli, kteří ho významně ovlivnili. Poznal zde také své dva velké přátele – Vítězslava Háalka a Václava Krupičku (původem z Litoměřic), pozdějšího faráře v Kostomlatech a děkana v Lysé nad Labem. Jejich přátelství dokládá častá korespondence. Třída, do níž patřili, začala vydávat pod Šmilovského vedením časopisy *Varyto* a *Příprava*. V sextě založil Šmilovský časopis *Vlasta*, kam přispíval prózou i poezií. Jako vydavatel se podepisoval Věroslav Josef Šmilauer. Gymnázium zakončil maturitou a po ní se rozhodl pro povolání gymnaziálního učitele.

V roce 1855 zahájil studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze – zvolil si přírodní vědy a český jazyk. V roce 1856 se novým nařízením změnila jeho studijní kombinace. Zanechal studia češtiny a začal se věnovat studiu přírodopisu, matematiky a fyziky. Studentský život si užíval – navštěvoval divadla,

hodně četl, prožíval studentské lásky, o prázdninách vypomáhal v knihovně Čtenářské jednoty v Boleslavi.

Po matčině smrti otec zchudl, a nemohl tudíž syna na studiích dále podporovat. Od roku 1857 si tedy Šmilovský musel přivydělávat jako knihovník Akademického čtenářského spolku a jako domácí učitel. Z tvrdé reality všedních dní často utíkal do romantického snění. To se projevilo především v jeho prozaických prvotinách. Od akademického roku 1858/59 nemohl být již zapsán na univerzitě, ale neměl peníze na profesorskou zkoušku. Připravoval se na státní zkoušku a hledal volné místo suplenta, ale dlouhou dobu je nemohl sehnat. Až na doporučení svého učitele z gymnázia, katechety Štulce, se dostal jako domácí učitel do rodiny lékárníka Všečky, a to za byt, stravu a 6 zlatých měsíčně. Zároveň přijal místo vychovatele v chlapeckém ústavu v Dominikánské ulici. V roce 1860 přišla Šmilovskému zajímavá nabídka. Toho roku se na gymnáziu v Klatovech uvolnilo místo učitele. Neváhal a nabídku přijal.

V Klatovech Šmilovský působil v letech 1860 – 1873. Zpočátku se mu město líbilo. Obdivoval jeho historické památky, škola byla umístěna v dominikánském klášteře a okouzila ho i okolní příroda. Velice záhy si však začal uvědomovat maloměstské poměry. Vadilo mu, že měšťané jsou málo národně uvědomělí, a proto se snažil o povznesení národního ducha mezi nimi. V této době stále ještě usiloval o složení profesorské zkoušky. Rozhodl se, že ji vykoná ve Vídni, kde byl její průběh jednodušší. První pokus v roce 1864 však nebyl úspěšný, zkoušku složil při druhém pokusu v roce 1866. Protože ji skládal ve Vídni, a měl tak pouze německou aprobaci, musel ještě, aby mohl vyučovat na české škole, absolvovat roku 1874 zkoušku z českého jazyka u profesora Hattaly v Praze. Od toho roku učil na gymnáziu jako profesor na plný úvazek a k tomu si

ještě přibral výuku na večerní průmyslové škole. Snad také proto, aby lépe finančně zajistil svoji rodinu. V roce 1870 se totiž oženil a o rok později se mu narodil první syn Milan.

V Klatovech se plně účastnil společenského života a stal se jedním z hlavních organizátorů kulturního života ve městě. V roce 1861 zde společně s Mansvetem Kličkou založil pěvecký spolek *Šumavan*, jehož byl jednatelem a Klička ředitelem. Šmilovský se staral o zásobu notového materiálu – sháněl u svých přátel noty nebo přátelům Zvonařovi, Bendlovi a Procházce posílal texty ke zhudebnění. Inicioval práci klatovské Měšťanské besedy, která vznikla v roce 1863 s cílem pěstovat mezi měšťany zábavu, zpěv, četbu a přednášky. Zpíval též v děkanském kostele, hrál ochotnické divadlo, organizoval divadelní představení, hudební a pěvecké akademie a navštěvoval koncerty, které sám pro město zajišťoval v Praze. Přispíval také do místního listu *Šumavan*, do pražské *Osvěty*, Pečírkova *Národního kalendáře* a do *Posla z Prahy*. Jeho dlouholetým přítelem byl pozdější Palackého švagr Leopold Eugen Měchura, který zhudebňoval jeho verše. V té době Šmilovský psal básně, dramata i povídky a cestoval po českých krajích, Švýcarsku, Německu, Itálii. Plánoval také cestu do Paříže a snil o Americe.

Přestože se snažil zapojit do kulturně – společenského života města, často si stěžoval na izolovanost a maloměstské poměry Klatov. Po profesorské zkoušce se snažil získat místo na reálném gymnáziu v Praze. Velmi po Praze toužil, viděl v ní „literární středisko a sídlo Mús“ (A.Pražák, 1924, 52). Ačkoli měl místo již téměř slíbené, nedostal ho. Když navíc na místo zemřelého ředitele klatovského gymnázia byl dosazen jeho mladší kolega, byl trpce zklamán a Klatovy se mu až zprotivily. Rozhodl se je proto opustit. V roce 1873 byl jmenován profesorem na státním

gymnáziu v Litomyšli, kam se s celou rodinou přestěhoval. V té době netušil, že jeho přání působit v Praze už navždy zůstane pouhým snem.

Litomyšl se Šmilovskému zdála ještě menší a uzavřenější město než Klatovy, navíc více poněmčená. Jediné pozitivum viděl ve starobylosti litomyšlských domů, na které se s potěšením díval. V Litomyšli se necítil doma, a proto často vzpomínal na dětství v Mladé Boleslavi. V dopise svému příteli Václavu Vlčkovi (A.V.Šmilovský, Litomyšl 26.10.1873) píše: *„Litomyšl nemohu ani chváliti ani haniti, jen tolik prozatím, že příroda se mně líbí a v lidech hodně šosáctví v národním ohledu.“* O několik měsíců později, v březnu roku 1874, si dokonce v dopise své sestře Marii stěžuje: *„Litomyšl je proti Klatovám a Kutné Vaší Hoře přece jen mrtvé místo.“* (A. Pražák, 1924, 123).

Šmilovský se v počátcích litomyšlského pobytu začal plně věnovat sběratelské činnosti. Zabydlel se s rodinou v domě u Konvalinků č.p. 129. Z dopisu spolužákovi z gymnázia Leopoldu Vondráškovi (A.V.Šmilovský, Litomyšl 14.11.1873) se dočítáme, že si zde rychle přivykl: *„Kdybychom měli lepší podle chuti byt, věru, nepostrádali bychom tu prozatím ničeho. Po Klatovech se nám tu nestýská ani dost málo a zprávy, jež mi odtamtud docházejí, jsou toho rázu, že rád jsem, že jsem odtamtud pryč. Tu ovšem více mám práce, ale za to na ústavě zlatý pořádek.“* Šmilovský se zde také brzy zapojil do litomyšlského veřejného života. Začal zpívat v kostele, v pěveckém sboru Vlastimil, vstoupil do Měšťanské besedy a se ženou také hojně navštěvoval plesy a nejrůznější zábavy. I rodině se zde dařilo a líbilo. Manželům se zde narodilo několik dětí. A protože Šmilovský velmi lpěl na rodinném životě, zdálo se, že zde bude šťastný. I s povoláním profesora na gymnáziu byl spokojen. Spřátelil se s ředitelem Antonínem Tillem a o rok později ho potěšil příchod mladého Aloise Jiráska, s nímž si rád povídal o svých

rozeepsaných dílech a o literárním životě v Praze, odkud Jirásek do Litomyšle přišel.

Ani jako spisovatel nezhálel a pracoval na povídce *Krupař Kleofáš*.

Brzo ale nastal obrat. Šmilovský, ačkoli mu bylo teprve čtyřicet let, zešedivěl a pokládal se proto za starého. Uzavíral se do sebe a veškeré úsilí vkládal do svého povolání a do tvůrčí činnosti. Přestože ho studenti měli rádi a vážili si ho, práce na gymnáziu ho přestávala těšit. Cítil se velmi unaven, a proto si zažádal o místo školního inspektora. V roce 1877 se uvolnilo místo inspektora pro české školy poličského a litomyšlského okresu, a tak byl „*profesor Alois Šmilauer jmenován Jeho excelencí panem c.k. ministrem kultu a vyučování dne 21.srpna 1877 č. 13.400 vrchním školním inspektorem pro okres litomyšlský a poličský český.*“ (Kronika ústavu od.r. 1866, Rok 1878). Ve své funkci usiloval o zvýšení platů a úrovně vzdělávání učitelů. I když se u studentů těšil oblibě, jako inspektor byl mezi učiteli neoblíbený, jak o tom můžeme číst ve vzpomínkách některých z nich: „*Hned na počátku počínal si tuze sebevědomě, nehospitoval moudře u zkušených kantorů, jako to činívali jeho druhové ze stavu profesorského... Vystupoval jako rozený inspektor. Vždyť přece má akademické vzdělání, je chvalně známým spisovatelem, aby se nevyznal v prostém učitelském kumštu! A to byl osudný omyl.*“ (V. K. Jeřábek, 1924, 13n.) Při hospitacích sám žáky vyvolával a zkoušel. Jeho otázky však bývaly nad síly žáků daného ročníku, a to se samozřejmě učitelům nelíbilo. Velkou pozornost věnoval zpěvu, tělocviku a přírodopisu. Bedlivě prohlížel úkoly, důrazně učitele upozorňoval na chyby a také byl znám tím, že zásluhy za úspěchy a znalosti přičítal poslednímu učiteli a jeho předchůdce opomíjel. Po inspekcích však rád sedával s farářem a učitelem, vtipkoval a působil příjemně. Tyto družné hovory však vztah učitelstva k inspektoru Schmilauerovi neovlivnily. Jejich nelibost vůči němu se vystupňovala po tzv.

poličské afěře. Šmilovský tehdy pod nátlakem hejtmána poslal ředitelům poličských škol tento dopis: „*Jest přáním vysoké c. k. vlády, by volicí do sněmu a říšské rady učitelstvo hlas svůj dalo kandidátu ústavověrnému. I nařizují Vám tímto, byste před volbami podřízené Sobě učitelstvo svolal, co nejprísněji mu zachování úředního tajemství v té věci nařídil a je pak o přání tom vysoké c. k. vlády zpravil, mne pak písemně o tom uvědomil, že se tak stalo a kterého dne, při tom mně listinu tuto vraceje, jež nezanese se do přijímacího protokolu neb archivu.*“ (A. Pražák, 1924, 61n.) Učitele dopis velmi pobouřil, až dosud nikdo na ně takový nátlak nevyvíjel. I jiní inspektoři museli udělat totéž, ale právě pro neoblíbenost mezi učiteli se z toho u Šmilovského vyvinula aféra, která mu dokonce znemožnila publikovat v *Osvětě*. Václav Vlček odmítl jeho *Nebesa* s oznámením, „*že přispěvatelé odepřeli do Osvěty přispívati, bude – li tam psát Šmilovský. Pokládají Šmilovského národně kompromitovaným.*“ (tamtéž, 63). Aféra postupně utichla, ale Šmilovskému znepríjemnila život a ztížila tvůrčí činnost.

Měl velmi málo volného času, převážně se věnoval profesorské, později inspektorské činnosti a psaní, ale ten čas, který mu zbyl, všechen věnoval své rodině. V roce 1878 se mu narodil syn Václav. O rok později však rodiče postihla krutá rána. Nemoci zvané neštovice, tehdy ještě lékaři nezvladatelné, podlehl jejich dva synové – malý Václav a Blahoslav. Na hrob v Litomyšli nechal zdrcený otec napsat jako epitaf citát z Hamleta: „*Nechť andělé vám budou k poklidu.*“ 3.1.1880 se Šmilovským narodila dcera Blažena a v roce 1882 syn Alois. Ten však ještě tentýž rok zemřel. Ztrátu hned několika dětí ve velmi krátké době nesl Šmilovský těžce. Aby zahnal smutek, uchýloval se často ke vzpomínkám. Chtěl skončit učitelskou práci i inspektorskou činnost a věnovat se plně literatuře. Byl však již velmi nemocný. Dne 20.6.1883, v pouhých šestačtyřiceti letech, zemřel. Na konec

jeho života takto vzpomíná ve svých pamětech Alois Jirásek (1980, 385n.):
„Šmilovský tou dobou stále postonával. I jeho plicní neduh se zhoršil. Nicméně pořád ještě úřadoval. V květnu toho roku jel s děkanem Šantou do Chocně na instalaci; ale nedošel tam. Začal chrliti krev, musil se navrátit. A víc už z domu nevyšel. Polehoval, nebo když se mu poněkud ulevilo, sedával v křesle u okna. Navštěvoval jsem ho. Byl už stísněné mysli, ale ne apatický. Ještě četl, ale chtěl něco lehčího a jasného. Opatřoval jsem mu takové čtení, jak bylo možná. Pak musil opět ulehnout; přestal číst a také již nepovstal. Bylo stále hůř a pak už upadal do bezvědomí. Večer dne 20.června, bylo zrovna před jeho svátkem, zaslechl jsem, že se mu hrozně přitížilo. Chvátal jsem do jeho bytu. Šmilovský ležel už v bezvědomí, pracuje k smrti. Rodina rozrušena. Jen malá dceruška ležela klidně na pohovce, kdež usnula. Vzal jsem děvčátko a uložil je do kočárku. Když jsem se vrátil, nemocný již ztichl. Chrapot přestal, smrtelná sinalost rozběhla se po tváři. Bylo deset hodin. Smutně jsem se vracel za toho červnového, podmračeného večera.“

Alois Šmilauer byl pohřben v Litomyšli na hřbitově u sv.Anny, nedaleko hrobu M. D. Rettigové. *„Dne 23. června pochována jeho tělesná schránka na hřbitově litomyšlském u sv. Anny. Ku pohřbu sešlo se, ačkoli počasí bylo velmi nepříznivo – déšť se lil jako z dopuštění – hojně ctitelů z okolních měst a vesnic, aby na poslední cestě doprovodilo muže, jenž všechny síly své službě národa a vlasti posvětil, v předčasný hrob měl uložen býti. Po vykonaných obřadech církevních nad otevřeným hrobem vyličil veledůstojný pan děkan, arcikněz Ant. Šanta na věčnou rozloučenou upřímnými slovy, co manželka a dítky pozůstalé, co vlast' a národ ztrácejí tou duší drahou, která vzorem následování hodným zůstane i budoucím. Po srdečných těch slovech, kterými hluboce dojati byli všickni přítomní,*

- nebylo' oka, jež by nebylo slzelo – spuštěna professory kollegy rakev do chladné země. Tělo Šmilovského práchniví, duch jeho však žije dosud, mile bavě a poučuje lid, který upřímně miloval, pro který neúnavně pracoval.“ (J. Novák, 1885, 6n.).

Ani po jeho smrti Litomyšl na Šmilovského nezapomněla. Již v roce 1887 pěvecký sbor Vlastimil spolu se Spolkem paní a dívek uspořádaly akademii, jejíž výtěžek věnovaly na zbudování Šmilovského pomníku. K účasti na této akci vyzvala členky Spolku Teréza Nováková. Kamenný pomník byl vztyčen na hřbitově v roce 1894. V roce 1924 litomyšlští občané odhalili také pamětní desku na jeho úmrtním domě. I v Mladé Boleslavi nezůstali pozadu ve vzpomínce na svého významného rodáka a v roce 1886 umístili pamětní desku na jeho rodný dům v Železné ulici č.p. 64. Dům však byl zničen náletem za 2.světové války.

2.2 Šmilovský – učitel v Litomyšli

Na gymnáziu a později - od roku 1882 - na C.k. státní střední škole v Litomyšli Šmilovský učil matematiku, fyziku, český jazyk a přírodopis a jako učiteli přírodovědných předmětů mu byla svěřena péče o přírodopisný kabinet. (V roce 1882 byla sloučena Obecní reálná škola v Litomyšli se Státním gymnáziem ve Státní střední školu, která se skládala ze tříd reálného gymnázia, ze tříd vyššího gymnázia a vyšší reálky.) V roce 1878 se stal okresním školním inspektorem. Od roku 1882 dostal od ministerstva dlouhodobou dovolenou.

Jako profesor vystupoval proti byrokratismu státní školy. *„Byl dobrý, čestný, ale jakousi strohostí odpuzoval, než přitahoval.“*, píše o něm Zdeněk Nejedlý ve své historii města Litomyšle (1954, 104). Vztahy s kolegy byly spíše odměřené. Pouze s ředitelem dr. Antonínem Tillem ho vázalo dlouholeté přátelství. Studenti si ho vážili především pro jeho partnerský přístup k nim. J. Šimek o něm v knize *Moje paměti a vzpomínky* (1927, 62n.) píše: *„Více musím promluvit o profesoru češtiny, jímž byl básník a spisovatel A.V. Šmilovský a na něhož rád vzpomínám, ač ho někteří pro drsnější někdy vystoupení neměli v lásce. Byl postavy prostřední, zavalitý, v obličeji plný a zarudlý, těžce chodil, měl pěkné černé vlasy, vous knír a na bradě, na nose skřípec na bohaté stuze. Výklady jeho z češtiny byly pěkné, jadrné, samostatné; diktoval a my si pilně zapisovali, neb to byla látka maturitní a tehdy se konala maturita ze všech předmětů. Výklady a rozborů básní a článků byly velmi zajímavé a poučné, přál pěknému přednášení básní. Úkoly dával zajímavé a pilně je opravoval, a právě z těchto oprav jsme si nejvíce odnesli. Dbalť uhlazeného a hutného slohu a radil, jak to zaříditi, aby se pěkně četlo, co jsme napsali; i zavedl, aby každý z nás měl knížku, zvanou Antibarbarus a do té vpisovali jsme správné tvary, fráse, úsloví....Dále musím zdůraznit, že Šmilovský projevil vždy*

radost z toho, nalezl – li čtenáře mezi námi....Teprv Šmilovský nás upozornil, jak čísti a těšil se z toho, že někteří jsme znali dramata Shakespeara a i Gogolovy „Mrtvé duše“...Byl vtipný a občas přišla i anekdota na řadu...”

Jeho hodiny byly velmi zajímavé. Nedržel se učebnice, snažil se studentům učivo co nejvíce zpřístupnit, vedl je k úctě k českému jazyku a k literatuře. Při hodinách však působil pedanticky, dodržování mluvnických pravidel češtiny vyžadoval přísně a neústupně. Přísnost a strohost byly však jen „naoko“. Bylo o něm známo, že při zkouškách se studentů zastával, mnohé nepřesnosti a chyby přehlédl a u maturit, pokud student nevěděl, začal předsedu komise živě bavit, aby odvedl jeho pozornost od studentova klopýtnutí.

Své žáky se snažil vychovávat k národnímu citění. Chtěl, aby co nejvíce četli. Nejraději vyučoval český jazyk a literaturu, v níž kladl důraz na dobu národního obrození, zejména na *Rukopisy*, v jejichž pravost věřil. Kromě ruských autorů měl rád Shakespeara, z českých knih pak Čelakovského *Mudrosloví*. Šmilovský byl, co se týče výběru a zadávání témat studentských prací, průkopníkem dnes často zmiňovaných a propagovaných mezipředmětových vztahů. Svědčí o tom již jejich názvy, např. *Cena parního stroje pro praktický život*; *Vyložte anatomicky, proč ptačí tělo k letu zvláště způsobilé jest*; *Vyložte přísloví: Komu není s hůry dáno, v apatyce nekoupí a ukažte, má – li to přísloví obecnou platnost*; *Jaké dobré a jaké smutné stránky má jaro pro studujícího jinocha - líčení...* Ve svých hodinách věnoval také pozornost rozvoji komunikačních dovedností. Zadával často řečnická cvičení s tématy z různých oborů, aby propojil teorii s praxí. Pro své studenty napsal také učebnici *Dějepis novočeské literatury pro septimu*. Se studenty chodil na vycházky na historicky důležitá místa, recitoval jim a zpíval vlastenecké písně. Nakazoval studentům sbírat o prázdninách po vesnicích lidovou

moudrost. Měl velkou zálibu v příslovích, která často užíval ve svých dílech. Studenti mu rádi a se zájmem pomáhali při jejich shromažďování. Záliba v lidové moudrosti souvisela se Šmilovského pozorností mluvě postav v jeho dílech. „*Jemu vždy bylo slovo víc než obraz, živá skutečnost.*“ (Z. Nejedlý, 1978, 175)

V roce 1874 přichází do učitelského sboru Alois Jirásek. Jednou ze zábav studentů se stalo zjišťování vztahu mezi slavnými spisovateli a profesory: „*Za čas rozdvojili jsme se na dva tábory, které brzy octly se v prudkém boji. Jedni jsme hájili a vyzdvihovali vesnické a historické práce Jiráskovy, čerpající z nich stále nové a nové nadšení, druhí stáli zase po boku druhého našeho literáta – profesora Aloise Vojtěcha Šmilovského. Utvořením těchto táborů, vznik stálých, horlivých, často prudkých debat byl přímým popudem k pilnému studiu literatury a vedl nás k hojné a stálé četbě novinek literárních.*“ (T. E. Tisovský, 1911, 91). Vztahy mezi Jiráskem a Šmilovským byly velmi přátelské. Jirásek mu pomáhal s korekturami a ve svých pamětech o jejich vztahu napsal: „*Nežárlil jsem na něj, já žárliti nemohl. Byl jsem literární začátečník a sám s sebou nespokojený, působilyť mi mé práce často trudné chvíle, kdy mne přepadaly pochybnosti o nich... Šmilovský jistě také nežárlil, neboť hleděl na mé práce, domnívám se, asi rovněž tak, tj. jako na pokusy. Jemu, realistovi, jistě se leccos v nich jako romantické nelíbilo. Sám se o tom nevyjádřil. Nemluvil o mých pracích; až teprve když vyšla v Květech roku 1880 povídka U Rytířů, řekl mi, to že je česká povídka. V těch slovech, a jak je řekl, cítil jsem uznání.*“ (A. Jirásek, 1980, 283)

2.3 Šmilovský - spisovatel

Alois Vojtěch Šmilovský psal básně, dramata a prózu. Jako básník však nikdy nedosáhl kvalit svých známých básnických současníků. K psaní dramatických děl ho inspiroval a povzbudil profesor Václav Zelený v roce 1857. V letech 1862 – 1875 napsal zhruba 15 dramát. Psal historické a občanské tragédie, ale i veselohry a frašky. Z těch známějších můžeme jmenovat hry *Žid z Prahy*, *Kupcova dcera*, veselohru *Muzikanti* (1864). V roce 1891 vyšel svazek jeho dramát s názvem *Pozůstalá dramata*. Ke konci klatovského období přestal básně a dramata psát a věnoval se tvorbě povídek a novel. S prózou debutoval v Nerudových *Obrázech života* v roce 1859, kdy zde otiskl realistickou povídku z časů sedmileté války nazvanou *Bětuška*.

V litomyšlském období napsal řadu drobných děl. Jeho povídkovou tvorbu bychom mohli rozdělit do několika skupin podle typu. Jednu skupinu tvoří povídky s jednoduchým dějem a maloměstským dějištěm. Vznikly tu převážně vzpomínkové prózy (*Rozptýlené kapitoly*) a drobnokresby. Šmilovský byl vynikajícím pozorovatelem lidí a povahopiscem. Jeho hrdiny jsou převážně starci, kteří mají nějaké zvláštnosti ve způsobu svého života i v mluvě (*Krupař Kleofás*). Nejčastějším dějištěm je venkovské městečko, „svět rozvážného řádu a poklidně spolehlivých životních jistot“ (H.Havelková, 2002, 66). Tímto městečkem jsou převážně myšleny Klatovy v Pošumaví, méně Mladá Boleslav a nejméně Litomyšl.

Vzhledem k tomu, že se nejprve v Litomyšli necítil jako doma a později, kdy si již na toto město zvykl, ho potkaly těžké rány v rodinném životě, nijak se významně obraz Litomyše a jeho obyvatel ve Šmilovského díle neodrazil. Věnoval se zde spíše prózám, v nichž vzpomíná na své rodiště Mladou Boleslav a na Klatovy. Dokončil zde memoárové *Rozptýlené kapitoly*, které mu vyšly

v Osvětě v roce 1873. Vzpomíná v nich především na své boleslavské mládí. Dalším dílem je mravoučná próza - tragédie *Martin Oliva – Tragédie ze vsi* (Matice lidu, 1874), k níž námět získal ve vlaku od spolucestujícího. V roce 1874 vydává *Parnasii*, román ze Šumavy, v němž kritizuje romantického člověka. Ovšem tato díla napsal již v Klatovech a v Litomyšli je pouze dokončuje nebo je odsud posílá k tisku. O rok později, tedy v roce 1875, mu vychází povahopisný obrázek *Krupař Kleofáš* (Lumír 1875). Předlohou k domu krupaře se mu stal dům měšťana z Litomyšle Guty. Postava krupaře, který se ve skutečnosti jmenoval Antonín Jung a u něhož bydlel profesor Thomayer (pozdější Jiráskův přítel), je však převzata z Klatov, stejně jako některé podrobnosti (akvarel, zpodobující svatou rodinu, krucifix s tajným perem dole na dřevě - když se stisklo, zakýval Ukřižovaný hlavou a zakroužil skleněnými očima). Dům „krupaře Kleofáše“ také popisuje Alois Jirásek ve svých vzpomínkách (1980, 267). Stál totiž nedaleko jeho prvního obydlí v Litomyšli. „*Byl to patrový domek šindelové střechy, obílený, bez podsíně, nevzhledný a starodávný, a velkými vraty, nad nimiž visela na stěně nevelká, obyčejná lucerna, jakých se v domácnosti užívá; visela dost nakřivo a nikdy v ní nerozsvítily.*“ Šmilovský ve své povídce popisuje tento dům velmi podrobně, ale o svítilně se tam dočteme něco jiného. Svítilna se v povídce rozsvěcovala vždy, když ve městě hořelo. Z dalších prací můžeme jmenovat *Pod doškovými střechami* (Národní kalendář 1877) nebo tehdy nejpopulárnější Šmilovského prózu *Za ranních červánků* (Osvěta 1875), čerpající z národního obrození. Podnětem k napsání bylo Šmilovskému vyprávění pamětníků o Dobrovském, jak v kapli v Lázních u Chudenic sloužil mši v českém jazyce a pozval si učitele z nedaleké Poleně, aby mu při bohoslužbě zazpíval staročeskou píseň *Hospodine, pomiluj ny*. Šmilovský tyto vzpomínky využil, ale změnil český jazyk mše Dobrovského na staroslověnský

a přidal historku, že Dobrovský v Pošumaví sloužil mše tajným českým bratřím. V *Starohorském filozofovi* zachytil osudy doktora Sluky. *Procul negotiis* je selanka ze Šumavy, jejímž základem je spor mezi dvěma přáteli, vrchním radou Matějem Sychravým a statkářem Blažejem Lonekem atd. V další povídce *Baron Krušina* zobrazil autor kontrast mezi bohatým hlupákem a vzdělaným chudásem. Inspirací se mu stala skutečnost, že v osickém údolí poblíž Litomyšle skutečně žil negramotný a pyšný sedlák Krutina z Osika, kterému lidé říkali „baron“, aby ho odlišili od jiného z rodu Krutinů z Osíka. „Barona“ Krutinu, jenž se chlubíval, že může posázet cestu od svého statku až do Litomyšle samými dvacetníky, pojmenoval Šmilovský ve své povídce *Krušina ze Zeleného Újezda*. Obec Osík leží v údolí Desinky pod Horním a Dolním Újezdem, proto snad autor dal obci, v níž žil hlavní hrdina *Krušina*, podobný název *Zelený Újezd*. Povahopisný model hlavní postavy faráře Václava Cvoka ze Záluží v povídce *Nebesa* převzal od skutečného faráře ze Sebranic u Litomyšle, Karla Hradeckého. Ke vzniku této povídky se váže skutečná historka. V letech 1864 – 1874 byl v nedalekých Sebranicích kaplanem Karel Keppert. Lidé ho obecně nazývali „páter Nebesa“, protože velmi často v řeči používal slovo „nebesa“. Šmilovský tuto přezdívku použil pro faráře Cvoka ve své povídce. Keppert se však jinak Cvokovi nepodobal. Předlohou pro něj byl již zmíněný sebranický farář. Také jméno osady Suchdol nám může připomínat název obce Široký Důl, která se nachází nedaleko Sebranic. V Litomyšli také začal tvořit cyklus šesti novel s názvem *Bez lásky*. Cyklus však nedokončil, stihl napsat jen dvě novely. Jedna z nich nese název *Noha* a vypráví o válkou postiženém rytmistrovi, který najde smysl života ve výchově sirotka. Druhá, *Kovárenský pan Antonín*, je povahopisný obrázek zbožného a charakterního člověka. Dějištěm se stala kovárna na Záhradském plácku, vedle hostince Buřvalka v Litomyšli. V letech 1880 – 90

vyšly v deseti dílech Šmilovského sebrané *Spisy výpravné*. V roce 1940 v rozhlase uvedli jeho hru *Tatínkovy hodiny* a v roce 1970 byla uvedena televizní inscenace podle románu *Za ranních červánků* v podání hereckého souboru Národního divadla v Praze. Novela *Nebesa* pak byla dokonce přeložena do anglického jazyka pod názvem *Heavens*.

Šmilovský tvůrčím způsobem ovlivnil Aloise Jiráska v jeho vlastní tvorbě. Seznámil ho s hudebním skladatelem, litomyšlským rodákem, Bedřichem Smetanou. Jirásek o tomto setkání píše ve svých vzpomínkách na Smetanovu slavnost r. 1880 v Litomyšli (A. Jirásek, 1880): „*Do té chvíle nebylo mně popřáno setkat se o té slavnosti se Smetanou jakož také nikdy před tím. Chytil jsem vhodný okamžik. Šmilovský psal tužkou na ceduličky a podával je Smetanovi. Tak s ním hovořil, tak mu tlumočil hovory jiných. Požádal jsem ho, aby mne Smetanovi představil a řekl mu, že jsem jako student v Praze často chodil před kavárnou Slávií (starou, na Ferdinandově třídě), abych jej, Smetanu, uviděl, že jsem tam chodníkem přecházel, abych se na něj, sedícího u okna, mohl dívat a jej pozorovat. Šmilovský to napsal, Smetana přečetl. Pohlédl na mne, ruku podal. Nezapomenu, jak se na mne laskavě podíval, jak se mile a přece nějak trpce usmál. Nepromluvil. Ale kolikrát už promluvil a pak zas kouzelnou svou řečí, kolikrát blaživě povznesl, dojal, až se oči slzami zalily!*“ Šmilovský byl velkým obdivovatelem Smetanovým, oceňoval jeho českost a chtěl ve své próze vytvořit podobný český styl jako Smetana v hudbě. Památce Šmilovského Jirásek věnoval povídku *Maryla*, v jejímž úvodu naráží na Šmilovského oblibu poslouchat vesnické příběhy pro nějakou „selhanku“, jak žertem říkal místo selanky. Šmilovský se celý život držel hesla: „Nejprve literatura, pak já, nejprve prospěch národa, pak sláva mého jména.“

2.4 Litomyšl ve Šmilovského tvorbě

Jak už bylo řečeno, Šmilovský přichází do Litomyšle za nepříliš příjemných okolností. Přál si z Klatov odejít do Prahy, přání se mu však nesplnilo. Okolnosti (nezískal již téměř slíbené místo profesora na gymnáziu v Praze a navíc byl na místo ředitele klatovského gymnázia dosazen jeho mladší kolega) ho donutily přijmout profesorské místo v Litomyšli. Strávil zde celých 10 let a snad by tu byl zůstal i déle, kdyby jeho život neukončila vážná nemoc. Všechna litomyšlská léta toužil po Praze, centru kultury, ale marně. Snad i proto se Litomyšl nikdy nestala dějištěm jeho děl. Přesto zde našel inspiraci k některým detailům ve svých povídkách.

Převážnou část jeho literárního litomyšlského období tvoří vzpomínkové prózy věnované rodné Mladé Boleslavi a Klatovům. První povídkou, v níž se též objevila inspirace Litomyšlí, byl *Krupař Kleofáš*. Významnou roli v ní sehrál dům, jenž stál na náměstí a zřejmě Šmilovského zaujal lucernou zavěšenou nad vraty. Základ děje i samotný Kleofáš s Litomyšlí nemají nic společného. Další prózou, v níž se setkáváme s jiným litomyšlským domem, je povahopisný obrázek *Kovárenský pan Antonín*. V Litomyšli a okolí našel inspiraci i pro některé další povídky, ve kterých objevují postavy, jejichž předlohy Šmilovský hledal mezi lidmi v Litomyšli a v okolních vsích. V povídce *Starohorský filozof* vystupuje jako hlavní postava doktor Sluka, pro něhož našel autor předlohu v lékaři Františku Boučkovi, jenž žil v Litomyšli. V povídce *Baron Krušina* byl Šmilovský inspirován osobou pyšného sedláka Krutiny z nedalekého Osiku. Děj je lokalizován právě do této obce, kterou však přejmenoval na Zelený Újezd. Předlohu pro hlavní postavu povídky *Nebesa* našel v osobě faráře Karla Hradeckého ze Sebranic u Litomyšle. Jako název použil přezdívkou jiného sebranickeho faráře, Karla Kepperta, jemuž věřící

přezdívali „páter Nebesa“. Název vesnice Suchdol nám může evokovat ves nedaleko Sebranic, Široký Důl.

Litomyšl se ve Šmilovské tvorbě odráží jen v pouhých jednotlivostech. Žádná z povídek se neodehrává přímo v ní. Nejvíce je do okolí Litomyšle zasazen příběh povídky *Baron Krušina*.

3. Litomyšlská léta Aloise Jiráska

3.1 Životopisný medailon

Alois Jirásek se narodil roku 1851 jako čtvrté dítě v rodině rolníka a pekaře Josefa Jiráska v Hronově. Zde prožil celé dětství až na krátký pobyt v Broumově, kde si měl osvojit němčinu a navštěvovat nižší gymnázium. Vyšší gymnaziální studia absolvoval v Hradci Králové. Otec byl vyučeným tkalcem, ale dodatečně získal pekařský výuční list, když se přiženil do pekařské rodiny. I když si zakládal na rolnictví, vážil si vědění a vzdělání. Matka byla duší rodiny, znalkyní pověstí, pohádek a nejrozličnějších historek, které s oblibou svým dětem vyprávěla. Navíc milovala knihy a četbu. V pozdním věku jí však tuto zálibu překazila oční nemoc. Možná právě po ní zdědil Jirásek vypravěčské nadání, které se projevuje v jeho dílech. Dvě sestry, Helena a Božena, a bratři Josef, Adolf a Antonín se v rodném kraji usadili a později, v případě potřeby, byli Jiráskovi dobrými informátory při shromažďování podkladů k literárním pracím.

Za studií na nižším gymnáziu v Broumově, německém městě, se poprvé setkal s českým písemnictvím. Z čítanky si četl ukázky z národní literatury, ve zdejším knihkupectví uviděl poprvé Rukopis královédvorský ilustrovaný Josefem Mánesem. Možná právě četba, kterou si tady zamiloval, a také stesk po rodině odváděly Jiráska od studijních povinností a z někdejšího vynikajícího žáka hronovské jednotřídky se stal student, jenž měl problémy s matematikou. V dějepisu a přírodopisu však vynikal. Když začal studovat vyšší gymnázium v Hradci Králové, bylo právě po rakousko – uherském vyrovnání. Byl svědkem stupňovaných a vyrovnáním zklamaných nadějí Čechů, občanských aktivit, začal sledovat politické dění, četl Národní listy, které stály v čele opozičního hnutí

proti Vídni. Na gymnáziu v Hradci poznal mnoho významných osobností z řad profesorů, ale také studentů. Seznámil se s četnými vrstevníky se stejnými literárními ambicemi, ať už to byl Josef Baše, pozdější vlastivědný spisovatel, nebo básník Bohdan Jelínek. Tato přátelství jistě posilovala jeho vlastní literární ambice, neboť už v této době psal a chtěl svá díla publikovat.

Po ukončení gymnázia v roce 1871 odchází do Prahy studovat filozofickou fakultu. Dráha malíře, kterou si vysnil, se zdála rodičům nejistá a neperspektivní. Zvolil si tedy povolání středoškolského profesora dějepisu. Praha byla pro něj rájem kultury. Právě tu vycházel Světozor, v němž mu krátce před maturitou otiskli první báseň *Žena podloudušnická*, v Praze sídlila redakce *Květy*, žili zde Neruda, Hálek, působila tu i *Umělecká beseda*. V Praze se tedy mohl setkávat s řadou významných osobností, literárně i jinak kulturně činných. Hned po příchodu se stal členem Akademického spolku, účastnil se nejrůznějších divadelních a literárních akcí. Studium dějepisu mělo velmi široký záběr. Zahrnovalo např. obecné a rakouské dějiny, zeměpis, dějiny umění a teorii hudby, později přibýly dějiny starověku nebo české dějiny. Společenský rozhled si Alois Jirásek rozšiřoval styky se studenty malířské akademie, mezi něž ho uvedl medik Josef Thomayer, s nímž se seznámil ve zmíněném Akademickém spolku. Poznal tak např. Mikoláše Aleše nebo Josefa Václava Myslbeka. Kompenzoval si tak svůj neuskutečněný sen studovat výtvarné umění. Vysokoškolské studium ho naučilo pracovat s odbornou historickou literaturou a prameny, což později hojně využil při své tvorbě. V této době píše svá raná díla. V roce 1873, hned jak byl obnoven Nerudův Lumír, vyšly mu tam některé rané prózy ze souboru *Obrázky z hor*.

V roce 1874 Jirásek přichází do Litomyšle. První cestu sem v roce 1874, po přijetí místa suplujícího učitele na zdejším gymnáziu vedeném ředitelem

Antonínem Tille, popisuje Jirásek ve svých pamětech (1980, 252): „*Krajina přede mnou jiného rázu nežli má rodná. Žádné vrchy a kopce jako u nás, ale také ne samá rovina. Zvlněný kraj s rovnými poli, s chlupy, pozvolnými svahy, s hájky a po obzoru s dlouhými pruhy tmavých lesů... Nad tím vším chlad, studeno a lehké zamžení zasmušilého říjnového odpoledne. A pojednou se do toho kalně bělavého oparu vztyčily drahý kus přede mnou dvě věže, kostel mezi nimi a třetí věž štíhlá u žlutavé, impozantní budovy četných, zvláštních štítů. To zámek a pod ním a pod tím kostelem rozloženo město všecko v stromoví. Litomyšl! Oči se na ni upřely a upíraly po všecken zbytek jízdy...*“ Na jiném místě knihy své dojmy shrnul slovy: „*Všecko to, mohutné stavby na hoře někdy Olivetské, město samo, domy jeho i náměstí, zbytky jeho hradeb, valy, aleje starých stromů, hlučné a zas tiché podsíně, bylo pro mne cosi nevidaného. Vše mně zajalo mysl i oko.*“ (tamtéž, 265) Jirásek byl narozdíl od Šmilovského Litomyšlí okouzlen, i když zpočátku by se byl nejraději vrátil do Prahy. Stýskalo se mu, duchem byl ještě stále mezi pražskými přáteli. Okouzlení městem v něm postupně narůstalo v souvislosti s tím, jak se seznamoval s městem samým, jeho obyvateli a jeho životem.

Na gymnázium do Litomyšle přichází rok po Aloisu Vojtěchu Šmilovském. Ředitel Antonín Tille měl zájem o literární osobnosti v řadách učitelů, sám byl autorem učebnic zeměpisu. Po Jiráskově příchodu se vytvořil přátelský trojlístek – Tille, Šmilovský a Jirásek - který často chodil na výlety po okolí města a debatoval o literatuře. Povzbuzovali se navzájem k tvůrčí činnosti. Do dvou let, tak jak zákon nařizoval, musel Jirásek složit pedagogické zkoušky, aby se mohl věnovat učitelskému povolání jako definitivní učitel. Stalo se tak 4. července 1876. Jirásek však musel čekat ještě rok, než se uvolnilo místo „skutečného učitele“ na městské „reálce“.

Na rozdíl od poměrů na gymnáziu ředitele „reálky“ Karla Böhma netěšilo, že má ve sboru spisovatele. Zadával Jiráskovi zbytečné úkoly, které mu zabíraly velkou část volného času, takže se nemohl plně věnovat tvůrčí činnosti. Přesto se snažil psát alespoň po večerech, to mu však způsobilo oční problémy. V roce 1880 mu byl zemskou školní radou přiznán titul profesor. Od roku 1881 se „reálka“ v Litomyšli spojila s gymnáziem v C.k. státní školu střední. Skládala se ze tříd reálného gymnázia, vyššího gymnázia a z vyšší reálky. Ředitelem se stal František Fischer, Jiráskův oblíbený profesor z Hradce Králové. Jirásek se tak mohl opět vrátit ke své literární práci. Na této škole působil až do roku 1888.

První Jiráskův byt po příchodu do Litomyšle se nacházel v domě číslo 25 na Dolním náměstí. Z jeho oken přes protější řadu domů s podsíněmi si mohl prohlížet litomyšlský zámek, jehož siluetu hned po příjezdu nakreslil a poslal svému příteli Mikoláši Alšovi. Později, v roce 1876, se přestěhoval do starého domu, který tehdy vlastnila paní Wildrová, jež se mu stala výbornou informátorkou při práci na *Filozofské historii*. Dům navíc stál v těsném sousedství jiného, který Jirásek pojmenoval U Rytířů a v němž se odehrával děj jedné z jeho dalších „maloměstských historií“. V Litomyšli Jirásek zakotvil i rodinně. Rád chodíval na studentské plesy a právě tam se seznámil se svojí budoucí ženou Marií Podhajskou. I přes nepřízeň nevěstiny rodiny (pocházela z bohaté mlynářské rodiny) se svatba uskutečnila 12.srpna 1879. S Marií měli sedm dětí. Druhorozená Mařenka však ve čtyřech letech v září 1885 zemřela. Pro celou rodinu to byla velká ztráta. Jiráskova dceřina smrt ochromila i v jeho literární práci a velmi těžko se vyrovnával s bolestí. Jak se ho tato ztráta dotkla, dosvědčuje, že až do smrti i po odchodu z Litomyšle pečoval o hrob své dcerušky a že si uschoval Mařenčiny hračky. Po svatbě se manželé Jiráskovi přestěhovali do domu č. 111, který patřil

cukráři Rumlerovi a nacházel se mezi Jiráskovým dřívějším obydlím u Wildrů a domem U Rytířů. Zde vznikala Jiráskova mnohá významná literární díla. Ještě lepší podmínky pro svou tvorbu měl pak v klidném prostředí na Záhradí, kam se přestěhoval s rodinou na podzim roku 1882. Když se boural bývalý dům paní Wildrové, bylo v jeho sousedství hlučno a neútulno, a tak Jirásek přijal nabídku pana Seidla, řezníka a majitele hostince „Na Buřvalce“, aby se přestěhovali do bytu zřízeného nově z původního sálu hostince. Odtud měl Jirásek pěknou vyhlídku daleko do kraje, navíc i samostatnou vlastní pracovnu, v níž dlouho do noci psával. Dokonce si do pracovny nechal umístit postel, aby nerušil spící rodinu. V tomto domě Jiráskovi setrvali až do stěhování do Prahy v roce 1888.

Jirásek nebyl však typ spisovatele, jehož život by se omezil pouze na pracovnu. Chodil rád do společnosti, na divadelní představení, koncerty a plesy. Bylo o něm známo, že byl výtečný tanečník a zábavný společník. Byl vlídný, srdečný, nikoho nepřehlížel, a tím si získal oblibu, úctu a vážnost mezi obyvateli města. Hojně se zapojoval do zdejšího společenského života, avšak práce mu nedovolovala podílet se na něm organizačně, přesto ochotně pomáhal, kde bylo třeba. Hned po příchodu do Litomyšle se aktivně zapojil do činnosti Besedy. Zasadil se o úpravu platných stanov tohoto spolku, jenž byl založen v roce 1859, neboť chtěl prospět jeho rozvoji. Pořádal četné přednášky, které se konaly nejen v Besedě. Zde například v roce 1878 přednášel o tom, „jak žily dámy v minulém století“ (tj. v 18. stol.). Pomáhal a přednášel i v jiných spolcích. Při „čtenářské schůzi“ Spolku paní a dívek koncem r. 1887 přednášel přítomným ženám o „dějinách lahodné a spanilé mluvy naší“. Netajil se upřímnými sympatiemi k tělovýchovné jednotě Sokol. Napsal například proslov u příležitosti konání Tyršova večeru. Do listu tohoto spolku napsal článek *Umělecké památky*

v Litomyšli, v němž jako jeden z prvních vyslovil myšlenku, že by ve městě mělo být zřízeno muzeum. (Městské muzeum bylo otevřeno v roce 1891.) Nakloněn byl také akademickému spolku, zvanému od r. 1880 Smetana. Spolek mimo jiné zakládal knihovny v chudých venkovských obcích. Svoji druhou knihovnu nazval na počest obdivovaného literáta „Jiráskova knihovna“ a v roce 1880 dokonce zvolil Jirásku svým čestným členem. Jirásek též podporoval Jednotu divadelních ochotníků, která později uváděla i jeho hry, např. *Vojnarku*, *M.D.Rettigovou* a další. Projevoval náklonnost i pěveckému spolku Vlastimil. Samozřejmě kromě zmíněných přednášek a proslovů napsal a pronesl i mnoho dalších u příležitosti nejrůznějších událostí (na oslavu zřízení české univerzity, k Tylově slavnosti, k otevření mateřské školy nebo na oslavu sloučení zdejších středních škol).

Ačkoli Jirásek v Litomyšli žil plným rodinným, společenským i literárním životem, necítil se zde zcela doma. Postrádal především rozhovory s přáteli z uměleckých a vědeckých kruhů. V Litomyšli sice našel inspiraci pro svoji tvorbu, ale když začal psát epos věnovanou husitskému hnutí, rostly problémy s dostupností potřebné odborné literatury. Důvodů ke změně působiště přibývalo. Chtěl odejít do Prahy i kvůli dětem, aby jim zajistil přístup ke vzdělání, k němuž v Praze byly lepší podmínky. Opakovaně podával žádosti o přeložení, ty však narážely u činitelů školské správy na skutečnost, že profesor Jirásek je spisovatel, a proto se prý nemůže dostatečně věnovat kvalitnímu vzdělávání studentů. Jirásek však dokázal opak - že úspěšný spisovatel může být i vynikajícím učitelem. Přeložení do Prahy bylo schváleno až v srpnu roku 1888. Jiráskovi se z Litomyšli jistě neodcházelo snadno. Prožil tu velkou část života, založil zde rodinu, našel inspiraci a látku ke svým pracím, spřátelil se s mnoha zajímavými a milými lidmi a navíc na zdejším hřbitově zanechával hrob milované dcerky Mařenky. V dopise

příteli Ottu Popplerovi dne 10. srpna 1888 z Hronova píše: „*Velectěný pane učiteli! Srdečné díky za Vaše blahopřání i za Vaše laskavá slova, jež mne těšila. Snadno z Litomyšle odcházeti nebudu. Žil jsem tam tolik let a dožil jsem se tam tolik pěkného, zanechám tam drahou dcerušku, práce má se mi tam dařila a našel jsem v ní mnoho podnětů z minulosti litomyšlské, a proto bude dosti nesnadný poslední krok z tohoto města, jež se mi stalo druhým domovem. Proto budu se vždy z toho radovati, uslyším – li , že se Litomyšli a mým známým a přátelům dobře daří!*“ Škola i město se s Aloisem Jiráskem rozloučily 5. září 1888 slavnostním večerem v hostinci na Karlově. Tehdy se sešla téměř celá Litomyšl a všichni vyjadřovali spisovateli úctu, obdiv, ale také lítost nad tím, že Litomyšl opouští. Učitel Roman Nejedlý pronesl srdečný připitek: „*My jako Skaláci oslavujeme dnes při jeho odchodu do Prahy výtečného, všem nám milého spolčníka pana profesora Aloise Jiráska a přejeme mu, že se dostal tam, kam jeho mysl toužila, že bude v matičce Praze na druhdy „dvoře vévodském“, a třeba se zdálo, že opouští nás, jako by nastoupil „v cizích službách“, vzpomene si zajisté na „naše rytíře“, na naši „krajanku“ a přejeme, aby mu jeho oči, pro něj mocný Poklad, dlouho sloužily a přivedly ho ku „Hejtmanské slávě“ mezi spisovateli. Až se přijde na nás podívat a zastaví se na litomyšlské staré poště, pak mu opět jako dnes z upřímného srdce provoláme: Nazdar!*“ (J. Janáčková, 1987, 250). Jirásek sám na toto loučení vzpomíná ve svých memoárech (1980, 408): „*Nedlouho po tom dostal jsem dotyčné místo v Praze. Toužil jsem tam, a přec ve mně škublo, když jsem pomyslel, že musím opustit Litomyšl. Těžko mně bylo odejít, zvláště když mně tak vřele projevovali, že mne neradi ztrácejí, když jsem viděl tolik přízně. Nastalo loučení, kolikeré loučení. První v tiché, klenuté jizbě hostinské na Karlově, kde mně můj milý kroužek uspořádal hostinu... Druhé loučení také na Karlově, nahoře v sále zelení a kvítím*

zdobeném. Sešla se tu večer dne 5. září, mohu říci, všechna Litomyšl. Projev takové náklonnosti a lásky mne blažil; ale také smutek uhodil. Pohnut až k slzám děkoval jsem a řekl, co srdce cítilo, že Litomyšl se mi stala druhým domovem. A jako na domov ještě dnes na ni vzpomínám. Pak ještě loučení v Tunelu s besedou a tichá loučení s milými místy, s naším hrobečkem a poslední s Buřvalkou, s milou rodinou paně Seidlovou a pak ještě na nádraží. Sešlo se tam, bylo 11. září, mnoho přátel, milých známých a mých žáků. Zасыпáni kvítím, dojati vstoupili jsme do vozu. Stojím s rodinou u oken, naposled kyneme – nádraží už totam – ještě město vidíme, starý zámek, ještě věže piaristického kostela tam u gymnázia, ještě Nedošín, milý Nedošínský háj v prvním plápolu podzimních barev; zmizel, zmizela Litomyšl všechna. Sešla z očí, ne však z mysli. Zůstala v srdci.“

Jirásek však na Litomyšl nezapomněl. Prázdniny trávil s rodinou v nedalekém Strakově, později alespoň zajížděl na dceruščin hrob, na ochotnická představení svých her, na abiturientské sjezdy gymnázia, byl přítomen otevření Smetanova domu v roce 1905, který vyrostl na místě bývalého Karlova. Hojně si dopisoval s přáteli, zejména Ottou Popplerem. V době hospodářské krize ho litomyšlští občané a lidé z okolních vesnic zásobovali domácím máslem, ovocem a zeleninou z vlastních zahrádek. Z četné korespondence se můžeme dozvědět, že to bylo Jiráskovi nepříjemné, ale na druhé straně kvůli rodině byl za tyto dary velmi rád. Na Litomyšl nezapomněl ani z hlediska literárního. Do města opět lokalizuje své příběhy nebo se nechává inspirovat skutečnými událostmi z Litomyšlska.

I Litomyšl si k němu zachovala pěkný vztah. Svým čestným členem ho jmenoval Sokol, roku 1891 se stal čestným občanem města, r. 1911 dostal od Akademického spolku diplom V. H. Brunera. Vracel se ne přímo do Litomyše, ale do jeho okolí, když zpracovával pro Ottovu encyklopedii Orlickoústecko.

Nebylo události, kdy by Litomyšl na svého spisovatele nevzpomněla. I při poslední cestě, kdy jeho ostatky v doprovodu rodiny putovaly do hrobky v Hronově, byla v Litomyšli poslední zastávka před radnicí a gymnáziem.

3.2 Jirásek – učitel v Litomyšli

Alois Jirásek nastoupil na gymnázium jako suplující učitel v roce 1874, kdy školu vedl ředitel A. Tille. Jirásek si dobře uvědomoval, že si zvolil nelehké zaměstnání. V jeho pamětech se můžeme o pocitech začínajícího učitele dočíst: *„Nevydal jsem se klidně na cestu. V napětí jsem jel a v dychtivém očekávání. Nový život mně nastával, vstupoval jsem do vážného zaměstnání. Tušil jsem jeho obtíže, zvláště na počátku; než nelekal jsem se jich. Měl jsem dost odvahy, bylo mně třiatdvacet let a nejel jsem zcela bez praxe. Zkušebního roku tenkrát nevyžadovali; ale já si ten kurs soukromě odbyl, třeba ne systematicky a ne všechna na střední škole. Od čtvrté latinské učil jsem po domech, tedy dobrých sedm let, ale také na gymnáziu, byť jen několik měsíců.“* (A. Jirásek, 1980, 251) Po složení profesorské zkoušky v roce 1876 se zajímal o stálé profesorské místo. Až o rok později se uvolnilo na litomyšlské obecné reálné škole, kde funkci ředitele zastával Karel Böhm. V roce 1881 byla „reálka“ sloučena s gymnáziem v C.k. státní školu střední. A tak se Jirásek opět vrací na gymnázium, vedené ředitelem Františkem Fischerem, kterého znal již ze studií v Hradci Králové. Vyučoval zde až do svého odchodu do Prahy v roce 1888.

Když Jirásek nastoupil na místo suplenta na gymnáziu, vyučoval nejprve němčinu, dějepis a český jazyk a literaturu. Jeho výklady dějin byly prý nezapomenutelné. Nedržel se učebnic, ale vypravoval o dějinách stejně, jako psal svá díla. Studenti si ho velmi brzy oblíbili. Věděli, že se při učení nemusí držet knihy, ale že mohou o dějinách vypravovat volně. Ačkoli Jirásek přísně známkoval a byl na své studenty náročný, jeho hodiny byly oblíbeny. Bývalý žák Ferdinand Ruth (1923, 36) na první setkání se začínajícím učitelem vzpomíná: *„Nový učitel, jehož nikdo neznal, představil se nám jménem „Jirásek“ a počal ihned, abych tak*

řekl, „habilitační“ přednášku svou povšechným, plynně kresleným a velice jímavým obrazem celé doby nového věku, v níž a po ní, při českých bratrech, konfiskacích, exulantech a, abych užil vlastního jeho slova, pak se dostavivším „temnu“ u nás a zázraku probuzení – my ani nedýchali – nový učitel rázem získal si naši veškerou sympatii, jež během roku jen rostla.“

Když Jirásek přešel v roce 1877 na „reálku“, musel se vyrovnat se skutečností, že se humanitní vzdělání na reálných školách podceňovalo. Jirásek si proto předsevzal, že se bude věnovat kulturním dějinám. To však vyžadovalo shromažďovat si dostatek pomůcek a materiálu. Třídil si po svém látce, věnoval pozornost současné literatuře, šířil sympatie k Lumíru i k autorům, kteří do časopisu přispívali. Někdy prý také předčítal žákům úryvky ze svých právě rozepsaných děl, a tak si možná zjišťoval, jak text působí na posluchače, tedy i čtenáře. Otázky a úkoly zadával tak, aby žáky nutil myslet v souvislostech a vyjadřovat vlastní úsudky. Jiný jeho žák, Emanuel Stránský (1911, 7), na Jirásku vzpomíná jako na profesora, který „...byl prostřední postavy, vyklenutých, silných prsou, měl světlé vlasy, které z předu bral do tří prstů a kladl je na téměř, na výrazném nosu seděly ostré brejle, jimiž hleděly modré oči! Oči ty byly prosté srdečné – hrdost a krutost proffesorská z nich nežírala nikdy. Nápadným byl nám jeho jadrný hlas a tělo spíše hřmotné nežli gracilní...“. Studenti si Jirásku vážili nejen proto, že byl významným literátem, ale také pro jeho srdečnou povahu. Byl k nim přátelský, nevyhýbal se žertům. „Jirásek nemoralisoval, nespílal, nemstil se: ani jsme to nepozorovali, jak nás českým dějepisem vychovává k národnosti, práci, pravdě, hrdosti, k lásce ke knize...“ (tamtéž, 100)

Byl z těch profesorů, kteří své žáky dokázali zaujmout výkladem i zaujetím pro danou věc. Cituji ze vzpomínek jeho žáků: „Nejvíce na nás působilo

vypravování o husitských vojnách. Tu se Jirásek zamračil, zaťal pěst a jako by rukou kovadlinu tepal, vyprávěl: „Celé Evropy se nebáli! Křižáci utíkali před husitským zpěvem! Celé Čechy byly českými!“ (F. Ventura, 1926/27, 26)

Studenti „reálky“ byli opravdu nadšeni, že z gymnázia k nim přešla tak výrazná osobnost. František Ventura ve své vzpomínce píše: „Byli jsme hrdi, že máme také my, realisté, profesora – spisovatele.“ (tamtéž, 26)

Spisovatel Jirásek imponoval zejména studentům, kteří aspirovali na literární dráhu, i když to třeba nebyli jeho žáci. Dokonce mu v roce 1880 sexta litomyšlského gymnázia, aniž by ji učil, věnovala mu almanach Červánky, který obsahoval četné práce studentů, mezi nimi byl i budoucí literární kritik Hubert Gordon Schauer.

Ze vzpomínek žáků litomyšlského gymnázia a litomyšlské „reálky“ cítíme hlubokou úctu, jež měli k osobnosti profesora a spisovatele Aloise Jiráska.

3.3 Jirásek - spisovatel

Alois Jirásek se už jako gymnazista pokoušel zařadit do literárního dění vlastní tvorbou. Již za studií v Hradci Králové psal básně. První, nazvanou *Žena podloudníková*, mu otiskli těsně před maturitou ve Světozoru. V psaní poezie pokračoval i za pobytu v Praze. Jeho básně vycházely zejména v Lumíru. Jirásek však cítil, že více tíhne k próze, k povídkám. Už v roce 1874 vydal v Ottově Laciné knihovně vesnickou povídku *V sousedství* s podtitulem *Obrázek z hor*, příběh odehrávající se na Hronovsku, a následovaly další. Časopisecky uveřejněné povídky z Hronovska vydal později v souboru *Povídky z hor*. Velmi záhy tedy Jirásek přešel od poezie k próze. To dosvědčují mimo jiné i dochované zápisníky počínající rokem 1874, kde nalezneme nejrůznější poznámky k historickým povídkám a románům.

Když jako tříadvacetiletý přišel do Litomyšle, měl celou literární i učitelskou budoucnost před sebou. Myšlenkami byl stále u přátel v Praze, a tak jeho první literární počiny psané zde v Litomyšli byly městu vzdáleny, pokračuje v psaní básní a vesnických povídek z Hronovska. V prvních letech byl navíc zaměstnán románem *Na dvoře vévodském* (1877), který se odehrává na náchodském zámku. První prózou, která se vztahuje k Litomyšli, je povídka o surovém plukovníkovi *Felice Tankredo* z roku 1876. Odehrává se na litomyšlském zámku v 17. stol. Není to však specifická litomyšlská povídka, ty přišly až později.

Roku 1876 se Jirásek přestěhoval do domu paní Wildrové, která byla pamětnicí starých časů. Jirásek se s ní brzy spřátelil a velmi rád navštěvoval její domácnost, kde často pořádala „černé hodinky“. Při nich vzpomínala na svého manžela, na studenty filozofy, kterým pronajímali pokoje, na otce piaristy a předbřeznovou dobu v Litomyšli. Její vyprávění Jiráskovi velmi zaujala a byla mu

inspirací k první povídce o Litomyšli, již nazval „*Filozofská historie*“. Je zajímavé, že když měl být dům paní Wildrové zbourán, Jirásek si ho načrtl do svého zápisníku a obrázek poskytl ilustrátorovi povídky, malíři Adolfu Kašparovi. „*Náš milý malíř Adolf Kašpar nakreslil pak po letech do ilustrované Filozofské historie také obrázek svatebního průvodu Vavřenova a Lenčina, vycházejícího z podsíně starého domu s arkýřem. Tento dům nakreslil dle toho mého náčrtku.*“ (A. Jirásek, 1980, 380)

Filozofská historie je tedy povídkou o předbřeznové době roku 1848. Jirásek s ní vstupuje na „maloměstskou“ půdu, proto ji také později, v roce 1890, s dalšími dvěma povídkami shrnul pod jeden název „Maloměstské historie“. Dával si záležet na tom, jak a o čem v povídce psal. Šlo o ještě čerstvé události a mnoho jejich účastníků stále v Litomyšli žilo, proto mohli Jiráskova věcně kontrolovat. Dokonce se i o některých detailech s nimi radil: „*V čele zpěváckého spolku Vlastimil byl litomyšlský děkan Antonín Šanta od založení spolku roku 1862 až do své smrti (27. dubna 1887), tedy pětadvacet let. Narodil se v Chocni roku 1817. Byl kaplanem nejprve ve svém rodišti, pak v Litomyšli. Kterak tu roku 1848 přednášel filozofům o českém jazyku a české literatuře, kterak jej učinili svým mimořádným docentem, o tom jsem vypravoval ve Filozofské historii. Když jsem ji roku 1877 psal, navštívil jsem děkana Šantu přeptat se na některé detaily. Bylo bezmalička třicet let po těch bouřlivých událostech, ale živě měl je v paměti a jasně, milým svým způsobem o nich vypravoval i o své první přednášce. Zanedlouho poté vystoupil v tom mém obrázku jako P. Antonín; po jeho smrti uvedl jsem jej v dalších vydáních už plným jménem.*“ (tamtéž, 354)

Povídku zahajuje obřadná promluva autora ke čtenářům. V prologu se objasňuje, kdo byli v Litomyšli „filozofové“, „kteří zpívali, dychtili a milovali,

s nimiž dívky, jinak bradatých, učených filozofů nic si nevážíci, rády se bavily, ba je milovaly“.

Jirásek byl spisovatel, ne historik Litomyšle, proto se skutečným historickým pozadím nakládal velmi volně. Určité události přesouval v čase, aby dosáhl poměrně rychlého sledu a stupňování společenských procesů, takto si z pestré látky vybíral s ohledem na svůj záměr. Pobouření mezi filozofy pro zákaz slavnosti majáles zažila Litomyšl již v květnu roku 1838, ne roku 1847, jak je tomu v povídce. Studentská legie zde v roce 1848 skutečně vznikla, na pražských barikádách však nebojovala. To si Jirásek domyslíl.

Volně si počíná i pokud jde o jednotlivé postavy. V knize Jana Voborníka Jiráskova Litomyšl se však můžeme dočíst něco jiného než v povídce. Voborník se domnívá, že statný Hanák Frýbort se ve skutečnosti jmenoval Novák a vzal si za manželku Márinku, dceru paní Wildrové, která by měla být, rovněž podle Voborníka, jednou z hlavních postav Filozofské historie. Jirásek však tuto domněnku v pamětech, které vyšly až po zmíněné knize, odmítá. Ani jeden ze čtveřice studentských hrdinů neměl předlohu ve skutečné postavě, i když Frýbort by ji mít mohl. Jde totiž o jakýsi všeobecný typ studenta, který by mohl Jirásek vytvořit podobně, jako vytvořil typ bytné studentů v postavě slečny Elis. Inspirací k postavě aktuára Roubínka byl spisovateli strýc přítele, malíře Lišky. Příjmení však našel skutečně v Litomyšli, stejně jako příjmení pověstné Rollerky. O rodině aktuára Raubínka a Rollerce Jiráskovi vyprávěla další jeho informátorka, paní Theurerová. Ve skutečnosti měli Raubínkovi tři dcery, schovanku Lenku si Jirásek přimyslel. Skutečná je postava Magdaleny Dobromily Rettigové.

Podobně autor s ohledem na českého čtenáře nakládal i s němčinou. Litomyšlští měšťané a zámeční úředníci té doby mezi sebou hovořili převážně

německy. V povídce je němčina užita jen střídmě, zejména tam, kde bylo třeba vystupňovat napětí mezi pokrokaři a konzervativci (např. mezi rodinou pana Roubínka a Vavřenou s Lenkou).

Tato první povídka z *Maloměstských historií* lokalizovaná do Litomyšle tam způsobila téměř senzaci a mezi autorem a městem vytvořila pouto. Když roku 1904 vyšla samostatně s ilustracemi Adolfa Kašpara, Jirásek ji Litomyšli věnoval. V dopisu městské radě v Litomyšli ze dne 10.12.1904 píše: „*Velectěný pane starosto! Velectění pánové! Bez mála před třiceti léty napsal jsem „filozofskou historii“, jejíž dějištěm je staroslavná Litomyšl. Dílo to, které jsem mlád a s radostí psal mezi Vámi, vydáno nyní poprvé ilustrováno. Dovolil jsem si je v tomto rouše připsati naší milé Litomyšli, jejíž čestným měšťanstvím se honosím. I prosím Vás velectěný pane starosto, Vás velectění pánové, jako správce našeho města, abyste laskavě přijali toto mé věnování, jež má být skrovným důkazem mé lásky a oddanosti k milé Litomyšli.*“ Později litomyšlské tělovýchovné jednotě Sokol dokonce věnoval právo na zfilmování povídky. K tomu došlo až v roce 1937. Režisérem filmu byl tehdy mladý Otakar Vávra. Alois Jirásek pod tíhou odpovědnosti plynoucí z postavení povídky v národní kultuře dbal na modernizaci jejího textu a několikrát do něj v nových vydáních zasáhl. Poslední vydání s jeho korekturami pochází z roku 1927.

Když paní Wildrová poznala Jiráskův zájem o historii města, seznámila ho se svou známou paní Skácelovou, která pocházela ze šlechtického rodu. Její vyprávění se stalo Jiráskovi inspirací k další „maloměstské povídce“. Tato další významná informátorka nechala Jiráska nahlédnout do rodinného archivu, v němž se mimo jiné také nacházel erbovní list a malovaný erb rodu Sebastiánů z Častolovic. Příběhy rodu se pak staly inspirací k povídce „*U Rytířů*“ (1880), jež

vypráví příběh zchudlé měšťanky paní Zárubové, jejímž jediným majetkem je starobylý dům na náměstí, zvaný U Rytířů.

Dějiště této „maloměstské historie“ umístil Jirásek do dodnes stojícího domu na Horním náměstí, který má na renesančním průčelí postavy dvou rytířů. Stejně jako si některé detaily přimyslel ve Filozofské historii, i stejně tak zde využívá fikce. Na začátku povídky se dovídáme, že autor tehdy údajně bydlil v protějším domě. Ve skutečnosti však Jirásek bydlel v domě bez podsíně na Dolním náměstí. Jiný dům než své bydliště uvádí proto, aby měl odstup a mohl dům lépe vykreslit. „*A také se ten dům nejmenoval U Rytířů; neměl vůbec žádného pojmenování. To U Rytířů ujal se později, když jsem jej v té povídce tak pokřtil. Později bydlil jsem v jeho sousedství, hned vedle něho.*“ (A. Jirásek, 1980, 267) To, že se tento název skutečně ujal, dosvědčuje fakt, že se užívá dodnes. Převážnou část děje si Jirásek vymyslel. Ze skutečnosti však převzal některé postavy. Skuteční jsou páter Dupal nebo švec Potůček, jehož skutečné jméno znělo Kukla. Tato postava vystupuje rovněž v pozdější divadelní hře M. D. Rettigová; v té se však jmenuje Chadima. Ve sborníku *Jiráskova Litomyšl* se můžeme ještě dočíst, že podle svědectví paní Theurerové i Kabrhelové existovala skutečná Josephine von Záruba, která utekla z Itálie s vojínem a dostali se spolu do Litomyšle. Jirásek však popřel, že by v době, kdy svou povídku psal, něco o této dámě věděl a použil to ve své práci. Je to jen další důkaz toho, jak autorovo vyprávění vyvolalo nadšení a vedlo k iluzi, že se vše, tak jak autor vypráví, skutečně stalo.

Další významnou vypravovatelkou historek ze „zašlých časů“ byla už zmíněná paní Filipina Theurerová. Poskytla Jiráskovi veškeré informace o měšťanském rodě Hradeckých, který žil na poště a z něhož sama pocházela. Jirásek měl dokonce možnost poznat jejího otce, starého pana poštmistra. „*Paní*

Theurerová měla neobyčejnou paměť; sama živých pohybů živě vypravovala, často s humorem, o pánech i úřednících, o figurkách staré pošty a jejich příhodách, o poštmistru Valachovi a jeho ženě a dcerách, o císaři Josefovi, jak za času poštmistrovství Valachova jezdil Litomyšlí, o té hraběnce Ulfeldové, jež o dvorním plesu zakopla vysokým špalíčkem svých střevíců o schod a tak prudce klopýtla, že sletěla a na smrt se zranila.“ (tamtéž, 393n.; Ve skutečnosti se tato událost nestala na dvorním plese. Hraběnka se zranila na schodech svého domu ve Vídni v roce 1791. Pochována je v Litomyšli v kostele u piaristů.) Z vypravování paní Theurerové vznikl základ povídky „Na staré poště“ (1881).

Povídka *Na staré poště* vypráví o zániku jednoho starého litomyšlského měšťanského rodu. I tato povídka vrcholí revolučními událostmi roku 1848. Jirásek zde opět volně pracuje s faktickými událostmi. Stejně jako většinu postav i poštmistra Hradeckého přejmenoval na Pavlovského. Skutečná jména ponechal jen osobám, které byly společensky bezvýznamné, například policajt Kmoníček nebo stará Máři na poště. Sporné je užití jména kupce Quotvultdeus Schafranek, který žil v domě naproti přes ulici, z jehož oken vyhlížela Aurelia Schafrancková. Ve skutečnosti dům patřil panu Quidu Šimkovi. Zdeněk Nejedlý v knize *Osudová setkání* a stejně tak Jan Voborník v *Jiráskově Litomyšli* se domnívají, že Jirásek vtipné jméno Quotvultdeus Schafranek volil záměrně, aby zachoval alespoň začáteční písmena skutečného majitele. To však autor odmítá se slovy: „*Quotvultdeus Schafranek není v nižádné spojitosti s váženým panem Quidem Šimkem, kupcem. V krámě u něho jsem pravda často se stavoval pro kornoutek cukroví dětem nebo na milou, veselou besedu, ale pro svého Quotvultdeusa jsem odtud nepřinesl nic. Figura ta má ovšem skutečný základ, ale když už je nutno říci, nepochází z Litomyšle.*“ (A. Jirásek, 1980, 342)

Litomyšlské „historie“ *U Rytířů* a *Na Staré poště* jsou po stavební stránce jednodušší než *Filozofská historie* a zůstávají poněkud v jejím stínu. Jirásek pak všechny tři povídky shrnul do jednoho svazku pod název *Maloměstské historie*.

Vedle drobnějších prací se v Litomyšli zrodily i některé Jiráskovy romány. V roce 1875 zde vznikl jeho první román *Skaláci* a o rok později *Na dvoře vévodském*. Píše zde také trojici méně známých románů, v nichž zpracovává období husitské. První z nich se jmenuje *Slavný den* (1879), druhý s názvem *Konec a počátek* (1883) zachycuje smutné konce jedné etapy husitství, hegemonie táboritů, a vznik nového náboženského proudu vycházejícího z učení Petra Chelčického. Třetí *V cizích službách* (1883) se stal jakousi předzvěstí pozdějšího *Bratrstva*. Líčí neslavné konce husitské slávy. Podnětem Jiráskovi byla studie přítele - historika Antonína Rezka, jež se mu dostala do rukou v roce 1881. V Litomyšli také vzniká román *Psohlavci* (1884). Látku k němu shromažďoval spisovatel dlouho. Již v roce 1876 s přítelem Josefem Thomayerem, rodákem z Chodského Trhanova, navštívil Chodsko. Samotná návštěva kraje mu byla podnětem, dalším pak se stal knižní průvodce po Šumavě, dárek bývalého kolegy z Litomyše a přítele Antonína Truhláře. Ten ho také upozornil na další literaturu. Když v roce 1882 podnikl Jirásek znovu cestu na Chodsko, bylo to již se záměrem psát o procesu s Janem Sladkým - Kozinou. K pobělohorským selským povstáním se Jirásek znovu vrátil o dva roky později románem *Skály* (1886).

Vedle románů tvoří Jiráskovo dílo novely a idyly, z nichž nejznámějšími se staly *Záhořanský hon* (1884) a *Maryla* (1884). Některé se opět vázaly k Litomyšli nebo alespoň k jejímu okolí. Z roku 1884 pochází povídka *Nevolnice* o pradávných časech na Trstenické stezce a *Krajanka* časově situovaná do doby napoleonských válek. O starém měšťanském životě v Litomyšli vyprávějí *Starosvětské obrázky*.

V jejich případě můžeme zjistit i určitou souvislost s povídkou *Na Staré poště* - příběh paní Rezinky by mohl být vysvětlením příhody panny Růženky. V roce 1886 vzniká *Johanka*, příběh lásky nešťastného litomyšlského studenta, a v roce 1888 *Učitelský*. Tato povídka vyrostla z vyprávění zdejšího učitele Františka Kopeckého, o němž se Jirásek zmiňuje ve svých pamětech (1980, 355): „*Nezpíval s Vlastimilem, zpěv však a hudbu pěstoval jako regenschori, typ starosvětského učitele. A vzpomínám, jak na Buřvalce na zahrádce živě mi vypravoval čilý ten stařec osudy svého mládí, jak šumařil, co zkusil, nežli se stal učitelem.*“ V Litomyšli Jirásek zahájil psaní druhého cyklu svých románů. Vznikl tu první díl *F. L. Věka* a téměř celé dvě části trilogie *Mezi proudy*. To se však už blížil jeho odchod do Prahy, který si dlouho přál.

Praha poskytovala Jiráskovi daleko větší možnosti. Již několik let tu bylo otevřeno Národní divadlo a mnozí spisovatelé začali pro jeho scénu psát divadelní hry – hlavně historická a vesnická realistická dramata. Ani Jirásek nezůstal nečinným. Několika hrami se vrací do svého prvního působiště, do Litomyšle a jejího okolí.

První hra *Vojnarka* (1890) je realistické venkovské drama o zámožné vdově, která odolává nástrahám svého bývalého milého a uchovává statek pro svého syna. Základem děje se Jiráskovi stal skutečný příběh vdovy z vesnice nedaleko Litomyšle. Druhé vesnické drama, které Jirásek nazval *Otec* (1894), zachycuje konflikt otce, podřizujícího své jednání a chování jedinému cíli - rozmnožit svůj majetek, s rodinou, zejména s dětmi. Litomyšl Jirásku inspirovala rovněž k veselohře *Magdalena Dobromila Rettigová* (1900). Zobrazil v ní, podobně jako v *Maloměstských historiích*, předbřeznovou Litomyšl, kde v té době žila a působila Magdalena Dobromila Rettigová.

Velký úspěch Jiráskovi přinesla *Lucerna*, pohádková hra, typově vycházející z dramatických báchorek Josefa Kajetána Tyla a ze Shakespearovy hry *Sen noci svatojánské*. Už v roce 1893 měl Jirásek načrtnutu její expozici, hru však dokončil až v roce 1905. Základem děje je pohádkový příběh. Dáma z vyšší společnosti přijede na svoje venkovské sídlo. Z rozmaru chce za letní noci navštívit altánek v lesním zákoutí. Doprovod jí musí zajistit mladý mlynář, který za tuto jedinou službu vrchnosti má výsady svobodníka. Urostlý a pohledný mlynář kněžnu okouzlí a ona zatouží po jeho objetí. Libor však má svoji milou Haničku a lákavé nabídky odejít s kněžnou do města odolává. Věrnost vlastním hodnotám umožní Liborovi uchránit starou lípu, kterou chce panstvo skácet. Kněžna vysloví mlynáři obdiv, lucernu, symbol poddanosti, rozbíjí a ve mlýně se chystá svatba mlynáře a jeho Haničky. Jirásek ve hře pracuje s dvěma symboly. *Lucerna* představuje poddanské břemeno a lípa je nezdolnou sílu venkovského člověka. Jelikož tato hra vyrůstá na principech v té době novoromantismem oživené pohádky, autor zde využívá nadpřirozené motivy - zejména dvojici vodníků a lesní strašidla i dobré víly chránící lípu a Haničku. I v této hře se částečně nechal inspirovat Litomyšlí. Lesní zámček nad jezírkem je ohlas litomyšlského panského zámčku, později myslivny na Mendrice - odtud znal autor povinnost poddaných posloužit pánům svícením lucernou.

Návrat k Litomyšli najdeme i v *F.L. Věkoví*. Přestože ve městě žil kožešník a čepičkář, který pocházel z rodu Heků, Jirásek se o vzoru pro hlavní postavu svého díla dozvěděl odjinud. Už v roce 1887 uslyšel v Ústí nad Orlicí ve společnosti bratrských kazatelů o Františku Vladislavu Hekovi, dobrušském kupci. Vyžádal si jeho autobiografii a začal tvořit románovou kroniku. Ještě v Litomyšli vzniká její první díl, další v Praze. Ve čtvrtém a pátém díle se objevuje v Litomyšli. Syn

F. L. Věka Václav přichází do tohoto města studovat na piaristické gymnázium, bydlí u zdejších lidí, takže poznává jak život ve městě, tak i „nahore“ v piaristické koleji a na gymnáziu.

3.4 Litomyšl a okolí v Jiráskově tvorbě

3.4.1 Povídková tvorba – Maloměstské historie

Nejvýrazněji Jirásek Litomyšl zachytil v trojici povídek shrnutých do jednoho svazku s názvem *Maloměstské historie*. Litomyšl Jiráska okouzila hned po jeho příchodu v roce 1874. Bydlel postupně v několika domech, takže si mohl litomyšlské náměstí, kde se tyto domy nacházely, prohlížet hned z několika stran. První bydliště v domě č. 25 na Dolním náměstí mu poskytovalo krásný pohled přes protější řadu domů na siluetu zámku. Pohled jej natolik upoutal, že si ho načrtl a skicu poslal svému příteli Mikoláši Alšovi. Později se přestěhoval na Horní náměstí do sousedství zajímavého domu, který má v průčelí postavy dvou rytířů. Sem také později zasadil děj povídky *U Rytířů*. Dalším místem v Litomyšli, kam Jirásek často chodil, je zámek a okolí, zámecké zahrady, piaristický klášter a gymnázium, tedy prostor „hory Olivetské“, jak toto prostranství nazval jeruzalémský poutník a olomoucký biskup Zdik. Do těchto míst chodil Jirásek téměř denně, a to nejen proto, že na gymnáziu učil. Často také navštěvoval zahradu za piaristickou kolejí. Sem lokalizoval některé scény svých příběhů. Třetí místem, jež si Jirásek oblíbil, se stal Nedošínský háj. Chodil sem na vycházky se svými přáteli, se studenty i s rodinou. Pokud si přečteme prózy, vztahující se k Litomyšli, jistě si všimneme, že tato tři místa se v nich vyskytují velmi často, dokonce s určitou pravidelností a ne zcela bezúčelně.

Litomyšl si ještě při Jiráskově příchodu zachovala pozdně barokní vzhled, nebo spíše vzhled empírový, tedy ze začátku 19.stol. Celé město působilo jako architektonický celek. „*Byl to pro mne kus nového světa. Sic v Jaroměři, v Broumově, v Náchodě a v Hradci viděl jsem předtím zajímavé, staré domy, kusy*

podloubí, ale města v celku tak starobyle zachovalého jsem dosud nespatriil a nadto s takovým zámekem.“ (A. Jirásek, 1980, 265). Jirásek chtěl město oživit lidmi, jejichž životní styl by dobově odpovídal rázu jeho. Náměstí, jež ho zaujalo řadami domů s podloubími, se mu stalo symbolem maloměstského života, jenž se především v zimě a na podzim odehrával právě v těchto podloubích. Ve vzpomínkách o tom píše (1980, 266n.): „Tady na náměstí na jaře a v létě bývalo za nedělních dopolední korzo, každé soboty pak šum hlučného trhu. Na podzim však a v zimě hlavní ruch na podsíních; dopoledne i pak zvečera, hlavně na těch proti radnici a soudu. Tento ruch viděl jsem hned po svém příchodu do Litomyšle; byloť na podzim, v říjnu na krátkém už dni, kdy často uhodily deště. Tu jsem poznal praktickou stránku podsíní, jak tu mohl každý chodit „such a po suše“. Na náměstí pusto a temno nebo bílo od sněhu hustě se chumelícího, na podsíních světla, plno a živo. Studenti a slečinky, paničky, úředníci, lidé kancelářští, mladí profesori, učitelé procházeli se tu hustým proudem, nahoru dolů. Žlutavá zář petrolejových lamp z osvětlených krámů zjasňovala podsíně až po jejich oblouky, ne však až do jejich nevysokých kleneb. Tu tam u pilíře pekařská budka jako zpovědnice, v ní babka v čepci nebo ve vlňáku; před ní mezi božím darem prostá dřevěná lucerna s mrkavou lampičkou olejovou nebo s planoucí lojovou svíčkou. To byly chvíle podvečerních procházek, na které se těšil mladý svět, kdy roztoužený student uviděl svou zbožňovanou, kdy ji mohl sledovat a snad i slovíčko s ní promluvit. V tom příšeří podsíně, v němž šumný proud procházejících se tu temněl, tu náhle zase jasněl ve světlém stínu ozářeného krámu, co toužebných pohledů, tajených, nepovšimnutých, i netajených, mluvících, jimž s porozuměním odpovídaly milé oči! Kolik lásek tu vypučelo, kolik jich našlo si odtud přes Karlov o studentském plesu cestičku na jaře, v létě do „panské zahrady“, k tajným schůzkám mezi kvetoucími keři nebo hloub za starý zámek a níž

pod něj v oupadu klenby košatých stromů zašlého parku! Když pak šumný proud se z podsíní rozplynul, když mrkavá světla na pekařských kotcích i v krámech zhasla, jaké pak ticho v dlouhých těch klenutích mezi mohutnými pilíři podél řady tmavých zamčených dveří, starých a prostých nebo empírově vkusně vyzdobených!“ Podobně přibližuje atmosféru náměstí v úvodu povídky *Filozofská historie*.

Na kopci nad náměstím se nachází jeho další oblíbené místo. Na „hoře Olivetské“ nalezneme skupinu veřejných budov, z nichž Jiráskova nejvíce upoutala budova piaristické koleje s krásným barokním chrámem a starou gymnaziální budovou. Naproti těmto budovám stojí, obklopen hospodářskými budovami, renesanční zámek. Jirásek obdivoval tuto stavbu, často zámek navštěvoval; zajímaly ho zejména obrazy v některých zámeckých pokojích. Přestože zámek panoramatu města vévodil, nestal se hlavním dějištěm Jiráskových děl. V převážné většině jeho „litomyšlských obrázků“ se objevuje jen v náznacích, jsou to např. zmínky o valdštejnských zábavách. Pokud je zámecký život zmíněn, je to vždy v souvislosti s životem městským. Výjimku tvoří „zámecké“ povídky *Felice Tankredo* a *Krajanka*, v druhé z nich je zámek zobrazen opuštěná budova v čase francouzských válek.

Se zámkem souvisí panský život, jehož představitelem se stal aktuár Roubínek ve *Filozofské historii* a dějištěm panské domy a také panská zahrada, kde se zvláště v neděli scházelo mnoho litomyšlských obyvatel. Litomyšlská zámecká zahrada patřila měšťanům, poskytovala jim osvěžující a útulné prostředí pod stromy a mezi keři. V Jiráskových dílech patřila k místům, kde se odehrávaly mnohé milostné scény. Zde se například scházel Vavřena s milovanou Lenkou z *Filozofské historie*. Do zahrady rád chodíval i sám Jirásek, později ho doprovázela žena s dceruškami Boženkou a Mařenkou. Na těchto procházkách se dovídal

od kastelána a zahradníka Hendrycha o bývalých pánech, Valdštejnech, o historii zámku, zde v jeho mysli vznikla povídka *Felice Tankredo*.

Dalším místem, které sehrálo výraznou roli v Jiráskově díle, je Nedošinský háj a jeho mnohá zákoutí. Proslavila ho především *Filozofská historie*. Podobně jako panská zahrada se stal totiž dějištěm milostných schůzek a scén, odehrává se tam i obnovený a slavný majáles. Nedošinský háj Jirásek znal především z procházek s přáteli, ředitelem Tillem a kolegou Šmilovským. Vodíval sem také své studenty, ale nejraději tudy bloudil sám. V té době jako by zde ještě doznívala atmosféra událostí 40. let 19. století. Jirásek velmi pěkně háj popsal ve svých pamětech (1980, 278): „*Měl jsem rád společnost, než často jsem také chodil sám a sám, do zámeckého parku a do Nedošinského háje. Již tenkrát jeho sláva pominula. Zmizely už pavilónky a letní, taneční síň nahoře v háji; z gloriety zůstal jen prostinký se slaměnou stříškou, jemuž se říkalo U kohouta pro plechového kohouta nad střechou. Ale přece zas vypadal Nedošín jinak, půvabněji nežli dnešního dne. Tenkrát bylo na něm, obecně přístupném, ještě znáti krásnější jeho minulost. Vzpomínám na Košíř, rozlehlý nedošinský rybník, jenž tiše se leskl pod jeho stíny až pod koruny starých jeho stromů; a vzpomínám na vedlejší cestu, vedoucí kaštanovou alejí kolem rybníku. Za ní háj na výšině, z níž se probíléval polopustý „štít“, bývalý hřebčinec, založený roku 1719 hrabětem z Trautmansdorfu. Háj na výšině, háj po ní svahem dolů, háj na jejím úpatí a zbytky aleje starých dubů na sešlé hrázi. Tu v úpatí pod klenbou javorů a buků s pozadím hustě zarostlého svahu stálo za mých časů přízemní stavení empírového rázu s bílými, kulatými sloupy v popředí u přízemní verandy.*“

Jak už jsem uvedla na jiném místě, nejznámější a nejoblíbenější „maloměstskou historií“ Aloise Jiráska je *Filozofská historie*. Odehrává se v letech

1847 – 48, v revolučních dnech osmačtyřicátého roku a v časech porevolučních. Najdeme v ní několik typů postav. Jednu skupinu tvoří studenti, mladí filozofové, které reprezentuje ústřední čtveřice Vavřena, Frýbort, Špína a Zelenka. Každý z nich je jiný, navzájem se od sebe typově liší. V typickém studentském podnájmu společně žijí vážný a spolehlivý Vavřena, veselý a bezstarostný Hanák Frýbort, osiřelý Špína, smutný z nešťastné lásky i z předpokládané budoucnosti v kněžském semináři, a také dřič Zelenka, kterému jde o co nejlepší výsledky, jen aby se později, jako páter, měl dobře. K studentům samozřejmě patří i dívky, odvážná a vlastenecky cítící Lenka či prostá, ale upřímná Márinka. V domáci studentů, slečně Elis, nalezneme představitelku litomyšlských starých dam, živících se pronájmem bytů studentům. Pečlivě se o své svěřence staraly, prožívaly s nimi všechny jejich úspěchy i neúspěchy, radosti i trápení. Protikladem k mladé generaci, kterou zastupují studenti, kteří se vzbouřili proti otcům piaristům, je generace starší, již zastupuje především vrchnostenský úředník Roubínek se svou rodinou.

Povídka vrcholí revolučními událostmi roku 1848, jichž se při bojích na pražských barikádách zúčastní i filozofové v rámci studentské gardy. Tomuto vrcholu však předchází větší část děje, v níž autor zobrazil na první pohled bezstarostný a veselý studentský život, různé slavnosti a plesy. Ze studentských slavností je nejdůležitější majáles, jeho konání však rektor zakázal. Živelnost a odbojný duch studentů se projeví vzpourou proti otcům piaristům, neboť neuposlechnou rektorův zákaz. Takřka celé město se studenty sympatizuje. Toto v podstatě nevinné studentské gesto jako by bylo předzvěstí opravdového boje – účasti studentských gardistů na pražských barikádách. Bezstarostnost a veselí jsou vystřídány okamžiky vážnými a smutnými, které korunuje Špínova smrt na barikádě. Před trestem musí utéci a skrývat se Vavřena a Frýbort. Jen Zelenka,

který po celou dobu zůstával stranou dění, ani za revoluce své chování nezměnil. V závěru povídky střídají dramatické chvíle okamžiky až idylické. Frybort, který na Hané sedláčí, si na statek odváží milovanou Márinku, Vavřena, který se stal lékařem, se žení s Lenkou. Zelenkovi se jako vždy dobře daří v Medlitském klášteře. Sama na stáří nezůstává ani slečna Elis, žije u mladé rodiny Vavřenových.

Další z „maloměstských historií“ je povídka *U Rytířů*. Její děj se odehrává na počátku 19.stol. v Litomyšli, ve starobylém domě na náměstí. Hlavní postavou je zchudlá šlechtična, paní Zárubová, poslední z rodu Častolovických. Její životní příběh je velmi smutný, ale paní Zárubová je představena jako silná žena, která dokáže bojovat s útrapami života. Velmi brzo ovdoví, přežije smrt jediného syna i jeho ženy a všechny síly a veškerou péči věnuje výchově dvou vnoučat. Vlastní pouze dům, který kdysi patřil slavnému rodu pánů z Častolovic. Aby vnoučatům zajistila vše potřebné pro budoucnost, zadluží se. Děj vrcholí v okamžiku, kdy jí věřitel, Žid Holländer, vyhrožuje a ona je nucena prodat jediný svůj majetek, starý dům U Rytířů. Vnuk Antonín se proto vydává na dalekou cestu do Itálie za bohatým dědečkem – matčíným otcem, s nímž se dosud nesetkali, s prosbou o pomoc. Cesta je dlouhá a datum nuceného prodeje se blíží. Naštěstí paní Zárubové vypomohou přátelé, páter Hippolyt Dupal a švec Potůček. Přestože se podaří dům U Rytířů pro rodinu zachovat a dluhy zaplatit, příběh nevyznívá zcela šťastně. V závěru totiž umírá nemocná vnučka paní Zárubové Irenka. Podlehne stejné nemoci jako kdysi její matka.

Poslední z trojice litomyšlských historií je povídka *Na Staré poště*. I ona vypráví o osudu vymírajícího šlechtického rodu. Odehrává se hluboko v předbřeznové době a podobně jako povídka *U Rytířů* se vztahuje k určité budově – k bývalé poště, jež měla v životě města velmi důležitou roli. Život poštmistra

Pavlovského a jeho staré sestry Tini je, podobně jako v předchozí povídce, smutný, zároveň však biedermaierovsky idylický. Příběh Vincínka do jisté míry předznamenává úděl F. L. Věka. Vnuk starého litomyšlského poštmistra touží studovat. Dostane se do Prahy na práva, ale dědečkova nemoc ho přiměje k návratu a následná finanční tíseň mu nedovolí dále ve studiu pokračovat. Přebere poštovní úřad a dokonce je ochoten oženit se s povrchní, ale zámožnou Aurelií. Zásadní zvrat ve Vincínkově životě přináší rok 1848. Dění, kterého se ve městě účastní, pomůže oddálit obávanou svatbu. Pak se ujme pronásledovaného bojovníka z Prahy (svého někdejšího pražského přítele a soka). Pomůže mu uprchnout před četníky, sám je však těžce zraněn a umírá. Zánik starého rodu a požár staré poštovní budovy přečká jen řemeslník a soused Voborník. Dějem prostupují milostné prvky. Pavlovský se rozhoduje mezi láskou k Aurelií, s níž je ochoten se oženit pro záchranu rodiny, a k Růžence, kterou upřímně miluje, láska přítele Matušovského k Růžence hraje roli neméně důležitou.

3.4.2 Divadelní hry

K Litomyšli se Alois Jirásek vrací i ve svých divadelních hrách, které zde napsal. Hru, která vyrostla na půdorysu právě se rozvíjejícího realistického dramatu, Jirásek nazval *Vojnarka* (1890). Vojnarka je zcela smířená se svým údělem, jenž je důsledkem peripetií jejího života. Jako mladá byla bez lásky provdána, brzy ovdověla a zcela se věnovala povinnostem matky a selky. To i tehdy, kdy se na statek vrátil její milý z mládí Antonín Havel, jenž se ze vzdoru, když si vzala starého sedláka, stal vojákem. Po letech se vrací a chce zámožnou Vojnarku získat za ženu, nikoli už z lásky, ale pro její majetek. Vojnarka však při rozhodování volí cestu rozumu, aby zachránila statek pro svého syna Honzíčka. Základem hry je tedy protiklad oddané mateřské lásky a vychytralé zištnosti. Hra může vyznívat i moralistně, protože veškeré dění dává za pravdu Vojnarčinu zatrpklému švagrovi. Cílem autora bylo vykreslit realistický obrázek východočeské vesnice, což je umocněno i volbou jazyka, v němž převládají nářeční prvky.

Inspirací byl Jiráskovi skutečný příběh, jenž se odehrál ve Střenici, vesnici nedaleko Litomyšle směrem na Poličku. Jirásek o této vsi píše: *„Za svého mnohaletého pobytu v Litomyšli zaslechl jsem o tragické příhodě, kteráž se udála v okolí, ve vsi od města na jihovýchod asi na míli cesty, nedaleko moravských hranic. Tuto ves, poslední českou v těch stranách, znal jsem už z dřívějších dob, když jsem se zabýval studiem roubených staveb v okolí Litomyšle a Poličky. Vynikala zachovalostí a rázovitostí svých statkův i značnou jejich starobylostí. Pamatuji se, že v jednom z nich jsem našel trám s vyrytým dle rázu svého původním letopočtem 1593, vzácnou to věcí u dřevěné stavby. V této vsi hodlala selka vdova znovu se provdati; ženich byl čeledín, voják vrátivší se z vojny, její první, ale nešťastná láska. Před samou svatbou selka se přesvědčila, že není hodný. I zamítla*

jej. Zavržený ženich se zastřelil.“ (A.Jirásek, 1980, 443) Poprvé byla hra uvedena v Národním divadle v roce 1890. Když ji znovu uvedlo k autorovým padesátinám, hlavní roli ztvárnila Hana Kvapilová. Ta k roli nastudování přistupovala velmi svědomitě. Dokonce ves Střenici navštívila a hovořila se skutečnou „Vojnarkou“, jak uvádí Jirásek, „s paní B...ovou“. O této návštěvě si Jirásek zapsal ve svých pamětech: *„Dědiny svérázných staveb v hojném stromoví v táhlé dolině při nevelké říčce i v bocích a na výšině nad dolinou zajímaly paní Kvapilovou velmi. V poslední vesnici slezla z kočáru, aby spíše se mohla zastavit, to ono si prohlédnout, stavení, dekorační detaily, nebo i zastavit venkovanku a krátce s ní promluvit. Nemálo ji zajímal přízvuk zdejší mluvy, jakož i odlišná pojmenování a odlišné rody slov.“* (tamtéž, 443n.)

I pro druhé venkovské drama, nazvané *Otec* (1894), našel látku v Litomyšli a okolí. Hlavní hrdina, sedlák Divíšek, je chamtivec a své poslání otce zredukoval pouze na rozmnožení majetku. Chce znovu získat statek, který kdysi patřil jeho předkům. Z hlediska tohoto záměru určuje životní cesty svým dětem. Dceru odváží přes její odpor do kláštera, syna Jana, který studuje, nutí ke kněžské dráze. Pro úlohu dědice připravuje Bobše. Ten je však při rvačce zabit. Jan odmítá statku se ujmout, protože otec zničil lásku mezi ním a Annou Kopeckou, dcerou z rodiny, jež by měla Divíškovi vrátit statek, a odchází do kláštera. V závěru otec zůstává na získaném statku sám s vědomím, že ho nečeká nic než samota. Pojem otce je tak ironizován, Divíšek je jakousi karikaturou otcovské lásky.

Model pro Divíška našel Jirásek ve Sloupnici, která leží nedaleko města směrem na Ústí nad Orlicí. Jak se o tomto sedlákovi, který se vlastním jménem jmenoval Zahálka, dozvěděl, vypráví opět ve svých pamětech: *„Do Litomyšle často docházel rolník nápadný svým zjevem. V zimě vždy v čepici a velký vlněný šátek*

otočený kolem krku vysoko přes bradu. Okraje víček měl krvavé a ústa zkřivená. Notná rána jeho protivníka mu nějak sanici vyrazila, a on, sudič, nechal ústa tak znetvořená, aby je mohl soudci ukázat a jej přesvědčit. Tím zanedbal léčení; deformovaná ústa nedala se pak už spravit, a tak zůstal křivoústým. Byl nadmíru pobožný, tj. velký pobužnůstkář, o němž se ledacos vypravovalo, jak jednal a jedná ve své rodině a jinde. Tuze rád se soudil. Proto často přicházel do Litomyšle. Seznal jsem ho dobře a mnoho jsem slyšel o něm a jeho okolí...Měl svou řeč, hlavně svou titulaturu u soudu. Kdykoli zesnulý dr. František Brauner, rodák litomyšlský, přijel do Litomyšle, už měl v patách toho křivoústého sedláčka šedivého, jenž bůhví jak ihned zvěděl o příjezdu znamenitého právníka pražského a také ihned se pokoušel s ním se poradit.“ (A.Jirásek, 1980, 308) Ve hře tedy využil pouze vlastností sedláka, děj vytvořil sám.

Další hrou, k níž se inspiroval Litomyšlí, byla veselohra *Magdalena Dobromila Rettigová* (1900). Již název nám dává tušit, že hlavní postavou je známá spisovatelka a buditelka Magdalena Dobromila Rettigová. Děj se odehrává v předbřeznové Litomyšli, kdy tam žila a působila Rettigová. Autor zde plně zachycuje atmosféru obrozeneckého života v malém městě, do něhož značnou měrou zasáhla právě Rettigová. Znovu se tak autor vrací do doby, kterou vykreslil již v *Maloměstských historiích*.

4. Využití v pedagogické praxi

Alois Vojtěch Šmilovský a především Alois Jirásek jsou výrazné osobnosti dějin české literatury. Oba dva různou měrou a různým způsobem ovlivnili její vývoj. Přesto však v současné době narůstá a sílí odstup čtenářské veřejnosti od těchto spisovatelů; jejich díla jsou považována za přežitek, za „zastaralá a nezáživná“, obtížně se čtou a s obtížemi jim rozumíme. Jsme svědky ústupu od zařazování těchto spisovatelů do výuky české literatury, a to zejména na základních školách. Tuto tendenci navíc podporuje i fakt, že od školního roku 2007/08 začaly školy vyučovat každá podle vlastního školního vzdělávacího programu (ŠVP), který pedagogové v předchozích několika letech vytvářeli podle Rámcově vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP). Členové oborových komisí na jednotlivých školách určují, jaké učivo, v jakém rozsahu, v kterém ročníku a jakým způsobem budou učit. To platí i pro literaturu, jež je zařazena do oblasti Jazyk a jazyková komunikace. Takže konečné rozhodnutí, zda vůbec a jakým způsobem zařadit tyto spisovatele do výuky, je věcí konkrétních pedagogů.

Šmilovský i Jirásek tvořili v 2. polovině 19. stol. Pokud se budeme držet dřívějších osnov, literatura 19. století byla zařazována do výuky v 7. ročníku ZŠ a v odpovídajících ročnících víceletých gymnázií, na SŠ pak v 2. ročníku. Problematika výuky literatury však není tak jednoznačná. Na základních školách tvoří větší část výuky gramatika a komunikační výchova. Ve skutečnosti to vypadá tak, že ze 4 vyučovacích hodin českého jazyka týdně připadají na výuku mluvnice 2 hodiny, o zbývajících 2 hodiny se dělí komunikační výchova s literaturou. Na středních školách naopak převážnou část výuky českého jazyka tvoří literatura a o daleko menší se dělí mluvnice s komunikační výchovou. Na gymnáziích se tedy

většinou literatura vyučuje 4 hodiny týdně a zbývající 1 hodina se věnuje mluvnici a komunikační výchově. Nejčastější model výuky je 4 hod. literatura, 1 hod. za 14 dní gramatika, 1 hod. za 14 dní komunikační výchova. Je však třeba dodat, že se v posledních letech na některých gymnáziích situace mění. Na druhou stranu, co si mají s výukou literatury počít učitelé základních škol? Převážná část pedagogů škol středních, považuje za samozřejmost, že žáci vycházející ze základní školy ovládají v plném rozsahu gramatiku, komunikační výchovu a orientují se v oblasti literatury. To znamená, že oni se mohou daleko více zaměřit na rozšíření poznatků z literatury. Pokud některá škola vypisuje přijímací zkoušky, v testech se jistě objeví diktát či pravopisné cvičení, rozbor textu, a to lexikální, syntaktický i gramatický, zároveň však testy ověřují znalosti a dovednosti z literatury. Nechci obhajovat učitele základních škol, ale v každém případě mají situaci ztíženou hned několika problémy. Na rozdíl od učitelů gymnázií přicházejí do styku s žáky z různých sociálních skupin, s rozdílnými možnostmi a schopnostmi, s rozdílnou inteligencí. Musí žáky naučit důkladně gramatiku („tu jim už nikdo na středních školách nevysvětlí“) a řekněme si upřímně, gramatika českého jazyka není snadná, musí žáky naučit pracovat s textem, vyhledávat a zpracovávat informace, musí je také seznámit s nejdůležitějšími mezníky, osobnostmi a díly literatury české i světové. Na toto všechno mají 4 vyučovací hodiny týdně. A když přihlédneme k faktu, že střední školy se zaměřují zejména na výuku literatury, nemůžeme se divit, že učitelé na základních školách literaturu staví do pozadí. To však jistě neplatí plošně ve všech školách. Hovořím z vlastních zkušeností a ze zkušeností svých kolegů, ať už z řad pedagogů nebo vysokoškolských studentů. Současnou situaci na většině českých škol jsem nastínila proto, abychom si uvědomili, jak obtížné je zařazovat do výuky spisovatele, kterým podle společnosti „už dávno odzvonilo“.

Ještě jsem nehovořila o dalším problému, jenž se týká motivace současných dětí a který také ztěžuje výuku literatury. Všeobecně klesá zájem dětí o četbu, o literaturu, zejména o tu kvalitní. Nepřímo k této neblahé situaci, v níž se dnes literatura nachází, přispívají média (televize, internet, počítač). Děti stále častěji tráví volný čas hraním počítačových her, sledováním nepříliš vhodných televizních pořadů, málokdo z nich ve volném čase sáhne po knize. Rodiče se nesnaží děti k četbě vést. Přitom by stačilo málo, třeba jen to, že budou těm nejmenším číst před spaním, že jim koupí místo mobilu a MP 3 přehrávače kvalitní dětskou knihu, že jim budou vzorem a budou sami číst. Nejčastější odpověď rodičů na otázku, proč tomu tak není, bývá: „Není na to čas!“ Každý si však o tom může myslet své. Není čas, nebo chuť? Úkol naučit děti čtenářským dovednostem, předat jim lásku ke knize, informovat je o kvalitní četbě leží na bedrech pedagogů. Každý učitel však ví, že ne všechna díla jsou čtivá, ne všechna nás zaujmou, ne všem rozumíme. Jak vybrat knihy a autory pro žáky, kteří neradi čtou a nemají kladný vztah k literatuře? Učitel je postaven před nelehký úkol. Musí být neustále „ve střehu“, musí vymýšlet nejrůznější činnosti, které děti zaujmou, ať už jsou to zábavné hrátky s textem, vědomostní soutěže a hry s literární tematikou, projektové dny, návštěvy regionálních míst spjatých s životem a literární činností spisovatelů apod. Učím na základní škole, takže z vlastní zkušenosti vím, že ne vždy je to jednoduché a ne vždy se to podaří, tak jak by člověk chtěl.

Alois Jirásek a Alois Vojtěch Šmilovský byli a jsou uznávaní spisovatelé, jejich zařazení do výuky je však z již zmíněných důvodů obtížné. Stačí se podívat do současných čítanek pro základní školy. V některých nenalezneme jedinou ukázkou z tvorby Jiráskovy, natož pak Šmilovského. Ve starších vydáních čítanek je to většinou pouze úryvek z Jiráskových *Starých pověstí českých*. A Šmilovský?

Jako by ani neexistoval. Ani dostupné příručky učiteli situaci neulehčí. Nezbyvá tedy než se při výuce českého jazyka a literatury spolehnout na vlastní invenci.

Nyní učím na Základní škole v Proseči, v městečku, které leží nedaleko Litomyšle. Představuji zde návrh na projektový den, v němž chci využít výhodné polohy Proseče (Litomyšl vzdálena cca 25 km) a její literární historie. V Proseči trávila poslední roky svého života Teréza Nováková, právě zde vznikala její vrcholná díla a dodnes je možné navštívit domek, v němž Teréza Nováková žila. Vzhledem k tomu, že Litomyšl je město, v němž žila a tvořila řada umělců, město se zajímavou architekturou, již dominuje renesanční zámek, projekt není zaměřen pouze na literární osobnosti. Informace, které žáci zjistí, lze využít i v dalších předmětech, zejména v hudební či výtvarné výchově. Samozřejmě, že tento projekt můžeme upravit, obohatit podle našich potřeb. Záleží jen na nápadu, na daných možnostech...

Projekt:

Litomyšl známá i neznámá

Cílová skupina: 7.roč. ZŠ (příp. 8.ročník v rámci opakování učiva)

Cíl: Seznámit žáky s historií města Litomyšl, s jeho architekturou, s osobnostmi, které jsou s tímto městem spjaty.

Organizace projektu: Žáci budou losováním rozděleni do šesti skupin. Každá skupina bude zpracovávat stanovené téma, které jí bude také určeno losováním.

Úkolem skupin bude vyhledat informace k tématu z různých informačních zdrojů. Získané informace si budou moci ověřit, případně doplnit přímo na místě při návštěvě Litomyšle. V závěrečné fázi žáci informace zpracují, utřídí a vypracují výstup své skupiny: prezentace na počítači (např. v programu Power Point), plakáty doplněné o fotografie, obrázky, nákresy apod. V předem stanoveném termínu budou

jednotlivé skupiny prezentovat získané informace před ostatními spolužáky. Celý projekt může být doplněn o čtení ukázek z díla Aloise Jiráska. Poslední hodinu českého jazyka před exkurzí do Litomyšle si žáci společně přečtou ukázkou z knihy *Z mých pamětí* (s.266), v níž autor popisuje atmosféru podsíní na litomyšlském náměstí: „*Tady na náměstí na jaře a v létě bývalo za nedělních dopolední korzo, každé soboty pak šum hlučného trhu. Na podzim však a v zimě hlavní ruch na podsíních; dopoledne i pak zvečera, hlavně na těch proti radnici a soudu. Tento ruch viděl jsem hned po svém příchodu do Litomyšle; byloť na podzim, v říjnu na krátkém už dni, kdy často uhodily deště. Tu jsem poznal praktickou stránku podsíní, jak tu mohl každý chodit „such po suše“. Na náměstí pusto a temno nebo bílo od sněhu hustě se chumelícího, na podsíních světla, plno a živo. Studenti a slečinky, paničky úředníci, lidé kancelářští, mladí profesori, učitelé procházeli se tu hustým proudem, nahoru dolů. Žlutavá zář petrolejových lamp z osvětlených krámů zjasňovala podsíně až po jejich oblouky, ne však až do jejich nevysokých kleneb. Tu tam u pilíře pekařská budka jako zpovědnice, v ní babka v čepci nebo ve vlňáku; před ní mezi božím darem prostá dřevěná lucerna s mrkavou lampičkou olejovou nebo s planoucí lojovou svíčkou.*“

Je samozřejmě nutné s žáky tento text rozebrat, vysvětlit jim některá slovní spojení či zastaralé výrazy, povyprávět jim o době, v níž autor žil (oblečení, zvyky, zábava mladých studentů apod.), aby si náměstí podle Jiráskových vzpomínek dokázali představit, aby alespoň trochu „nasáli“ atmosféru. Upozorníme je na to, aby sledovali, jak se změnilo, jakou podobu má dnes. S uvedeným textem budou dále pracovat v závěru projektu.

Návštěvu města žáci zahájí prohlídkou litomyšlského náměstí, kde je učitel bude informovat o historii, upozorní je na domy, v nichž pobývaly významné

osobnosti (B. Němcová, A. Jirásek, A.V.Šmilovský, T. Nováková), i na domy, které mají zajímavou architektonickou podobu nebo sehrály roli v některém díle zmíněných osobností. Mám na mysli především dům U Rytířů. Prohlídku vzhledu domu doplníme přečtením ukázky z povídky *U Rytířů* (A. Jirásek, 1974, 9) : „*Byt můj byl na náměstí, po jehož obou stranách táhnou se klenuté podsíně, spočívající na mohutných zděných sloupech a pilířích. Nejedna budova zajímala mne svou starožitností; zvláště pak zalíbil se mi úzký jednopatrový domek o třech oknech v průčelí, jenž stoje na druhé straně zrovna proti mému bytu, svým zevnějškem nad jiné vynikal. Průčelí natřené žlutavou barvou, je bohatě ozdobeno. Vystupují z plavé jeho půdy nad nevelkými okny v prvním patře ozdobené římsy, spočívající na vypouklých sloupcích, při samých oknech se pnoucích. Nad římsami a částečně pod nimi viděti pak divné arabesky, lvy jednorožce, draky a jiná fantastická zvířata. V nevelkých polích mezi jednotlivými okny stojí vypouklé podoby mužů, ze kterých dva prostřední v plném brnění odrážejí se, jakož všechny ozdoby průčelné, svou bělostí od žlutavé pudy, poněvadž je – zajisté že za doby pozdější – obílili.*“ Dalším domem, u kterého můžeme přečíst ukázku z Jiráskova díla, je budova bývalé pošty. Využijeme povídku *Na Staré poště* (tamtéž, 93): „*Staré veliké stavení od kamene s lomenou šindelovou střechou o dvou vikýřích divně vyřezávaných, nepřiliš ozdobně a souměrně zbudovaných, to byla stará pošta. Stála na rohu, tam kde dvě ulice vybíhají do táhlého náměstí. Oken neměla přesprátiš a stavitel této vážné a věkem ctihodné budovy také jinak o ně mnoho nedbal. Nebylať ani stejně veliká, aniž souměrně rozdělena. Na polední straně v rohu bělal se hranatý arkýř o třech oknech. Hned vedle něho byla na stěně průčelní zazděna pískovcová deska. Vytesaný do ní erb s kolčí přilbou věkem a nepohodami značně utrpěl. Nicméně byl nej přednější ozdobou starého stavení, na níž sobě i majitel nemálo zakládal, ač*

nebyl ani rozeným ani jednoštitným šlechticem. Vrata klenutého širokého průjezdu byla dubová, a jako strážcové stály vpravo a vlevo kamenné pilíře k vrchu kvapně se úžící, přikryté kamennými deskami, které jako stříšky přes pilíře vybíhaly.“

Na náměstí bychom neměli zapomenout zastavit se u sochy Bedřicha Smetany. Dál by naše procházka po Litomyšli měla vést kolem sochy Aloise Jiráska k budově dnešního Městského muzea, někdejšího piaristického gymnázia, na němž Jirásek učil a kde se odehrává velká část děje *Filozofské historie*. Pokud to čas dovolí, je možné domluvit i návštěvu muzea. Dále procházka pokračuje k zámku, kde žáci v bývalém pivovaru navštíví rodnou světničku B. Smetany, poznají interiéry i exteriéry zámku a zámeckou zahradu. I na tomto místě bychom mohli žákům přečíst ukázkou z Jiráskových pamětí, v níž popisuje zámek a jeho okolí. Z „hory Olivetské“ pokračujeme k domku, v němž se nachází Portmoneum. Zde si lze také domluvit návštěvu. Odtud naše cesta pokračuje na zdejší hřbitov, k místům, kde mají náhrobky M. D. Rettigová, A. V. Šmilovský a kde je také pohřbena Mařenka Jirásková, dcera A. Jiráska. Při dostatku času můžeme návštěvu Litomyšle obohatit procházkou Nedošínským hájem. Ten je však od centra města poněkud vzdálen, proto je lepší popojet autobusem (pokud máme vlastní dopravu) k nedaleké benzinové stanici. Odtud pak dojdeme pěšky. Návštěva Nedošina je velmi příjemná, opět bychom ji mohli doplnit četbou, tentokrát z *Filozofské historie*, aby si žáci lépe představili, jak tento háj vypadal před více než 100 lety, ale je to časově náročné.

Navržená témata:

- 1) Alois Jirásek a Alois Vojtěch Šmilovský – život, literární tvorba (se zaměřením na Litomyšl)
- 2) Teréza Nováková – život, literární tvorba, zejména ve vztahu k Litomyšli a Proseči

- 3) Božena Němcová – život, dílo, návštěvy Litomyšle
- 4) Bedřich Smetana, zakladatel české národní hudby
- 5) Magdalena Dobromila Rettigová – vztah k Litomyšli, její zdejší působení
- 6) Město Litomyšl – historie, architektura, zajímavé domy, stavby
- 7) Zámek – historie, architektura

Ukončení projektu: Žáci představí svým spolužákům získané a zpracované informace. V rámci komunikační výchovy vybraní žáci napíší příspěvek o projektu do školního časopisu, místního tisku a regionálního deníku. Můžeme na téma vycházky zadat různé slohové útvary: zprávu, vypravování, popis. V hodině komunikační výchovy následující hned po návštěvě Litomyšle, budou žáci pracovat s úvodním textem. Jejich úkolem bude napsat fiktivní dopis A. Jiráskovi o tom, jak a čím se liší dnešní Litomyšl od té, kterou líčí ve svých dílech. Žáci mohou využívat i poznatky, které získali přímo během návštěvy města, a porovnat je s přečtenými ukázkami, v nichž jsou popisována daná místa, se skutečností. Zároveň si zopakují pravidla pro psaní dopisu.

Realizace:

Tento projekt jsem uskutečnila s žáky 8.ročníku na začátku školního roku 2008/09 v rámci opakování učiva ze 7. ročníku. Projektu jsem se věnovali celý týden, avšak přípravu na něj jsem zahájila již měsíc před jeho uskutečněním. Žáky jsem losováním rozdělila do sedmi skupin, každé z nich jsem zadala práci podle výše uvedených témat. Určili jsme si termín, kdy budou své výstupy prezentovat.

Poslední den před odjezdem, jsme si přečetli úvodní text. Žáci mu příliš nerozuměli, proto jsem jim ho přečetla ještě jednou sama v den odjezdu. Projekt jsme zahájili návštěvou Portmonea. Vzhledem k tomu, že jeho prostory jsou malé, museli jsme se rozdělit do dvou skupin. Jedna skupina si prohlížela interiéry domu

a druhá šla navštívit zdejší hřbitov a nalézt hroby významných osobností (Magdaleny Dobromily Rettigové, Aloise Vojtěcha Šmilovského a Mařenky Jiráskové, dcery Aloise Jiráska). Bylo tedy nutné, aby se tohoto projektu zúčastnili dva pedagogové. Na hřbitově jsem žákům stručně shrnula život a působení těchto osobností v Litomyšli. Po prohlídce Portmonea a hřbitova jsme pokračovali okolo nedalekého domu, v němž žila Tereza Nováková, do klášterních zahrad. Po malé přestávce jsme navštívili interiéry zámku, zámecké divadlo a také zámeckou zahradu. Poté jsme pokračovali do rodného domu Bedřicha Smetany. Po krátké prohlídce jsme sešli okolo budovy muzea – dříve piaristického gymnázia - a okolo sochy Aloise Jiráska na náměstí, kde si žáci vyslechli krátké povídání o historii a architektuře města, shlédli domy, jež návštěvníka zaujmou svým zajímavým vzhledem či tím, že v nich bydlely významné osobnosti. Děti poté dostaly osobní volno, v němž si mohly tyto domy vyfotografovat. Musím dodat, že návštěva Litomyšle žáky zaujala, všimla jsem si však, že informací, které slyšeli od průvodců či ode mne, bylo mnoho, a tak byli žáci unaveni a k závěru se těžko soustředili. Druhý den při hodině komunikační výchovy děti psaly fiktivní dopis Aloisi Jiráskovi. Na úvod hodiny jsem jim opět rozdala úvodní text, aby si ho mohly ještě jednou a lépe přečíst, zopakovali jsme si také pravidla pro psaní dopisu.

Za týden následovala prezentace zpracovaných informací. Každá skupina předstoupila před spolužáky a představila jim své téma. Někteří využili počítač a datový projektor, většina však zvolila vytvoření plakátu s obrázky a fotografiemi. Skupina, která dostala téma Bedřich Smetana, využila i pomůcek z hudební výchovy a připravila si ukázkou z jeho tvorby. Děvčata, která měla zpracovat informace o Magdaleně Dobromile Rettigové, mě překvapila, protože dokonce upekla podle receptu Rettigové cukroví. Jejich prezentace tak byla obohacena

o praktickou ochutnávku. Po výstupu každé skupiny, je ostatní spolužáci hodnotili. Vždy je nejprve pochválili, poté však dokázali vytknout i některé chyby. Ty se většinou týkaly projevu žáků. Vedla jsem je k tomu, aby hodnocení bylo objektivní (před zahájením prezentací jsme si společně určili, co budeme hodnotit). Každá skupina měla za úkol na závěr o projektu napsat příspěvek do školního časopisu, místního a regionálního tisku.

5. Srovnání

Pokud máme porovnávat vztah, který si A.V.Šmilovský a A.Jirásek k Litomyšli vytvořili, musíme si uvědomit, za jakých okolností a v jaké životní situaci do města přišli.

Šmilovský do Litomyšle přichází v roce 1873 jako zralý muž, hotový spisovatel a profesor se zkušenostmi z předchozího působiště. Po celý život toužil získat místo profesora v Praze, která pro něho byla centrem kultury a dění. Když se o místo ucházel poprvé, nebylo mu vyhověno a musel zůstat v Klatovech. V téže době se uvolnilo místo ředitele na klatovském gymnáziu a Šmilovský se domníval, že ho dostane on. To se však nestalo a místo ředitele získal jeho mladší a méně zkušený kolega. V té chvíli byl Šmilovský pevně rozhodnut z Klatov odejít. Místo se mu naskytlo na gymnáziu v Litomyšli. Přichází sem tedy s trpkými prožitky a zkušenostmi. Nechtěl do Litomyšle, ale musel z Klatov odejít. Nikdy nepřestal toužit po Praze.

Mohlo by se zdát, že Šmilovský nalezne v Litomyšli skutečný domov nejen pro sebe, ale i pro svoji rodinu. V Klatovech byl kulturně a společensky činný, a proto bychom mohli očekávat, že i zde se zapojí do společenského života. Nestalo se tak. Šmilovský se pokládal za starého na to, aby bavil litomyšlské občany, přestože mu bylo necelých 40 let. Raději se uchýlil k psaní, jemuž se začal věnovat už v Klatovech. Tehdy psal poezii, cítil však, že jeho místo je v tvorbě prózy. Začal psát povídky. Vedlo ho k tomu poměrně velké sebevědomí, které v něm vzbudil už jeho profesor v Praze, jenž jeho tvorbu hodnotil jako vysoce kvalitní.

Všechny tyto okolnosti jistě měly vliv na to, jaký vztah si k Litomyšli Šmilovský vytvořil. Z jeho próz cítíme, že Litomyšl byla pro něj běžným městem. Všechny své povídky by jistě napsal, i kdyby v Litomyšli nikdy nepobýval, napsal

by je stejně i v jiném městě, v jiném kraji. K Litomyšli ho nic nepoutalo. Jistě k tomu také přispěla Šmilovského povaha. Bylo o něm známo, že byl uzavřený vůči novým snahám v literatuře, které představovali zejména „májovci“ v čele s Janem Nerudou, stejně tak byl nejspíše uzavřen novým setkáním, novým lidem a novému místu svého pobytu. Proto se s Litomyšlí nikdy zcela nesžil. Pokud se vůbec nechává tímto městem inspirovat, pak jen v některých drobnostech. Šlo většinou o budovu, ať už to byl dům „Krupaře Kleofáše“ nebo záhradská kovárna „kovářenského pana Antonína“, do níž je zasazen příběh, který se však odehrává v jiném kraji, kde se autor cítí doma. Samotná Litomyšl se nikdy pro Šmilovského nestala dějištěm povídek. Žil více ve světě vzpomínek a literatury, již tvořil, než ve skutečné Litomyšli, a proto v něm nikdy nevyklíčil tak důvěrný vztah k tomuto městu, jaký si vytvořil jeho kolega Alois Jirásek.

Jirásek totiž přišel do Litomyšle ve zcela odlišné životní situaci. Poprvé jako čerstvý absolvent, který zde chtěl zahájit svoji kariéru, a to pedagogickou i spisovatelskou. V obou oblastech nebyl absolutním nováčkem, měl za sebou zkušenosti domácího učitele v rodinách a z tvorby mu už také otiskli první verše. Přesto stál na úplném počátku nového života.

Byl mladý, plný nadšení, elánu a očekávání. Miloval české dějiny a literaturu a byl rozhodnutý veškeré své poznatky a myšlenky předávat dál, ať už svým studentům nebo čtenářům. Hojně se zapojoval do aktivit místní měšťanské společnosti, přednášel při nejrůznějších slavnostech, účastnil se divadelních představení, předvedl se jako skvělý tanečník na plesích. Vyhledával společnost mladých studentů i starých měšťanů. Samozřejmě také toužil usadit se a založit rodinu. Právě na jednom z plesů se seznámil se svou budoucí ženou Marií Podhajskou. Ani poté, co se oženil, nepřestal chodit do společnosti, právě naopak.

Vyhledával nejrůznější zajímavé osoby, chtěl se dozvědět co nejvíce zajímavostí z historie města. Mohli bychom říci, že neustále dychtil po nových věcech, po nových setkáních. Vše si pečlivě zapisoval a mnohé později použil do svých próz, jež zasvětil samotné Litomyšli. Už v dětství, kdy vypomáhal svému otci v kupeckém krámku, si dobře všímal lidí, jejich oblečení, způsobů a mluvy. Byl výborný pozorovatel lidí, což samozřejmě využíval i v Litomyšli při různých setkáních. A když se k tomu přidaly jeho skvělé vypravěčské schopnosti, není divu, že vznikala tak poutavá díla.

Z Jiráskových vzpomínek můžeme vyčíst, že se do Litomyšle a jejího okolí doslova zamiloval, měl rád zdejší obyvatele, rád se s nimi setkával, a to i v době, kdy už dávno žil a tvořil v Praze, kdy už byl uznávaným spisovatelem a měl už za sebou několik významných děl s náměty z české historie. A lidé si ho také oblíbili. Stal se uznávaným profesorem a litomyšlským občanem a jeho obliba ještě vzrostla, když vyšla poprvé *Filozofská historie*. To, že si ho litomyšlští obывatelé vážili, se ukázalo v době hospodářské krize, kdy Jiráskovi do Prahy posílali ovoce, zeleninu i domácí máslo. Všichni to považovali za samozřejmost, svým způsobem se mu chtěli odvděčit za to, že proslavil jejich město.

Jiráskovi navíc k Litomyšli poutal fakt, že se zde narodila jeho žena, že je zde pohřbená jeho milovaná dcerka Mařenka. I proto si zachovával k tomuto městu úctu, již projevil věnováním druhého vydání *Filozofské historie* Litomyšli. Dalším důkazem vztahu k Litomyšli byly jeho časté návraty do těchto míst v pozdějších dílech, která již psal v Praze. Litomyšl se pro něj stala nejen místem, kde prožil velkou část svého života, ale kde také postupně rostlo jeho spisovatelské umění.

Závěr

V diplomové práci jsem se pokusila o porovnání vztahu Aloise Jiráska a Aloise Vojtěcha Šmilovského k Litomyšli, kde oba žili, učili a tvořili, a o porovnání obrazu tamního maloměstského prostředí v jejich díle.

Pracovala jsem s řadou historických dokumentů, s prameny a odbornou literaturou, jak o městě samém, tak o obou zmíněných autorech. Navštívila jsem Regionální muzeum v Litomyšli, kde jsem měla možnost seznámit se s dochovanou osobní korespondencí Jiráska i Šmilovského, z níž nejlépe můžeme vyčíst, jaký byl jejich skutečný vztah k městu a k jeho občanům. S dalšími historickými dokumenty jsem se seznámila v Okresním archivu v Litomyšli. Velkou část odborné literatury jsem našla ve fondu Městské knihovny v Litomyšli. Pracovala jsem také s díly Aloise Jiráska a Aloise Vojtěcha Šmilovského, zejména s těmi, která napsali v Litomyšli, nebo v nichž reflektují její maloměstské prostředí. Na závěr práce jsem navrhla projekt, v němž jsou se využity informace a poznatky, které jsem během přípravy práce získala. Projekt jsem zrealizovala s žáky 8.ročníku ZŠ Proseč, okres Chrudim, kde působím.

Alois Jirásek se s městem dokázal daleko lépe sžít než Šmilovský, Litomyšl si zamiloval, a proto také dokázal lépe zachytit atmosféru maloměstského prostředí. Z Litomyšle a okolí čerpal tematicky nejen pro své povídky, ale také pro svá venkovská realistická dramata. Alois Vojtěch Šmilovský do Litomyšle nepřišel rád, stále toužil odejít do Prahy. Litomyšl byla pro něho pouhou životní epizodou, pobyt zde chápal jako přechodný, než odejde do Prahy. Přání se mu nesplnilo a Šmilovský v Litomyšli zemřel. Z litomyšlského prostředí pro svá díla přijal jen některé motivy (domy, osoby), děj se však odehrává jinde, často v jeho rodišti Mladé Boleslavi, nebo v Klatovech, které byly jeho prvním pedagogickým působištěm. Oba autoři

však svým dílem i učitelskou a veřejnou činností zasáhli do historie a kultury města

Litomyšl.

Résumé

In my diploma work, I tried to compare there the relation of Alois Jirásek and Alois Vojtěch Šmilovský to the city Litomyšl in which both lived, taught and wrote their books and to show the reflection of the small-town atmosphere of Litomyšl in their works.

I worked with all sorts of historical documents, sources of information and literature which told about this town or these two authors. During the study I visited the Regional Museum in Litomyšl where I could see the extant personal correspondence of Jirásek and Šmilovský from which we could best read what their realation to the city and the citizens was. I could also read other historical documents in the District Archive in Litomyšl. But I found much of literature in the City Library in Litomyšl too. I also worked with books of Alois Jirásek and Alois Vojtěch Šmilovský, mostly with these which were written in Litomyšl or in which these authors wrote about the small-town atmosphere of Litomyšl. At the close of my diploma work I proposed a project in which the information gained during the writing my work could be used. I realized this project with pupils of the eight class of the primary school Proseč, district Chrudim.

Alois Jirásek got familiarized with Litomyšl better than Šmilovský, he came to love this town so he described better the atmosphere of this small town. He used topics from Litomyšl's life not only in his stories but also in his country realistic dramas. Alois Vojtěch Šmilovský was not happy in Litomyšl, he still desired to leave this town and go to Prague. Litomyšl was for him only a mere episode in his life which he regarded as a transit period than he went out to Prague. But this wish was not come true, he died in Litomyšl. Šmilovský used in his books only some motives from Litomyšl (persons, houses) but the plot of the stories took place

elsewhere, often in his hometown Mladá Boleslav or Klatovy which was the first place where he taught as a teacher at school. However both influenced the history and the culture of the town Litomyšl by their literary works.

Klíčová slova

Litomyšl

Alois Vojtěch Šmilovský – život a dílo

Alois Jirásek – život a dílo

historie

piaristické gymnázium

maloměstské povídky

venkovské realistické drama

Použitá literatura

Prameny

Dopisy Aloise Jirásky, Osobní fond A.Jirásky, Regionální muzeum v Litomyšli

Kronika památná města Litomyšle počínajíc od r.1848

Kronika ústavu od.r.1866

Třetina tisíciletí gymnázia v Litomyšli, 1974

Tři sta let litomyšlského gymnázia 1644-1947.Litomyšl 1948

Tři sta let litomyšlské paměti, 1940

Výroční zpráva c.k.státní střední školy v Litomyšli.Litomyšl,1885

Výroční zprávy gymnázia litomyšlského z let 1873 – 1888

Literatura

Almanach Majáles. Litomyšl 1907

Almanach Studentská Litomyšl. Litomyšl 1923

Autrata, František V.: M. D. Rettigová, Družstvo Moravského kola spisovatelů, Brno 1948

Havelková, H.: Život a dílo Aloise Vojtěcha Šmilovského. Diplomová práce na Pedagogické fakultě UK Praha na katedře české literatury. Vedoucí práce doc.PaedDr. Jaroslava Hrabáková CSc., Praha 2002

Janáčková, J.: Alois Jirásek. Melantrich, Praha 1987

Jeřábek, V.K.: Život. Fr.Obzina, Vyškov 1924

Jirásek, A.: Divadelní hry I. Nakladatelství J. Otty, Praha 1898

Divadelní hry II. Nakladatelství J. Otty, Praha 1904

Maloměstské historie, Odeon, Plzeň 1974

Mé vzpomínky na Smetanovu slavnost r. 1880 v Litomyšli – rukopis.

Osobní fond A. Jirásky, Regionální muzeum v Litomyšli

Z mých pamětí II. Mladá Fronta, Praha 1980

Vojnarka. Nakladatelství J. Otty, Praha, 1898

Litomyšl – Po stopách tisícileté minulosti. 1986

Litomyšl – průvodce. Olympia, Praha 1978

Nejedlý, Z.: Litomyšl – Tisíc let života českého města I.,II. díl. SNPL, Praha 1954

Alois Jirásek.In:Osudová setkání. Kruh, Hradec Králové 1978,s.126-132

Alois Jirásek a Náchodsko. In: Osudová setkání. Kruh, Hradec Králové 1978, s. 133–172

- Alois Vojtěch Šmilovský. In: Osudová setkání. Kruh, hradec Králové 1978, s. 173-176
- Novák, A.: O Teréze Novákové, Česká Třebová 1930
- Novák, J.: O životě a literární činnosti A.V.Šmilovského. In: Výroční zpráva c.k.státní školy střední v Litomyšli, 1885, s.6-7
- Novotný, J.: Kraj a dílo Terézy Novákové. Praha 1924
- Páta, F.: Litomyšl. Praha 1929
- Pražák, A.: Životopis Aloise Vojtěcha Šmilovského. Šolc a Šimáček, Praha 1924
- Rettigová, M. D.: Domácí kuchařka. Odeon, Praha 1986
- Rettigová, M.D.: Kvítí májové. Litomyšl 1835
- Ruth, F.: Vzpomínky z let 1868-1876. In: Studentská Litomyšl. Almanach, Litomyšl 1923, s. 36
- Růžička, J.:Litomyšl 981-1981. Sborník statí o dějinách a současnosti českého města k 1000.výročí první zmínky, Litomyšl 1981
- Stránský, E.: Nezapomenutelný. In: Jiráskova Litomyšl. Praha 1911, s.7
- Šalda, F.X.: Medailony. Sv.12, Melantrich, Praha 1941
- Šimek, J.: Moje paměti a vzpomínky. Český čtenář, Praha 1927
- Profesoři a učitelé v Litomyšli. In: Od Trstenické stezky, Roč. XIV./č.2, 1934/35, s. 20
- Šmilovský, A.V.: Rozptýlené kapitoly. Českoslov.spisovatel, Praha 1983
- Soubor spisů. Svazek VI., Nakladatelství Borský a Šulc, Praha 1924
- Spisy výpravné. Svazek VIII., F. Šimáček, Praha 1892
- Štěpánek, J.: Dějiny c.k.vyššího gymnázia v Litomyšli. Litomyšl 1894
- Tisovský, T. E.: Jiráskova Litomyšl. Nakladatelství J. Otty, Praha 1911
- Ventura, F.: Vzpomínka na Mistra Aloise Jiráska. In: Od Trstenické stezky. Roč.VI./č.2, 1926/27, s. 24-28
- Žižka, J.: Studentská Litomyšl. V.Augusta, Litomyšl 1937

Příloha č.1

Dnešní Litomyšl

Renesanční zámek v Litomyšli

Augustova tiskárna

Zámecký pivovar – rodný dům Bedřicha Smetany

Dům na dnešním Touloucově náměstí, v němž žila M.D. Rettigová.

Dům, v němž žila B.Němcová.

Dům na Záhradi, v němž žila T.Nováková.

První bydliště A. V. Šmilovského.

Druhé bydliště A. V. Šmilovského.

Dům, do něhož se Jirásek nastěhoval po svém příchodu do Litomyšle.

Na místě dnešní České spořitelny stál dům paní Wildrové, do něhož se v roce 1876 Jirásek nastěhoval.

Dům č.111, do něhož se Jirásek nastěhoval po svatbě s Marií Podhajskou.

Hostinec Na Buřvalce – poslední bydliště Aloise Jiráska před jeho odchodem do Prahy.

Dům U Rytířů

Česká pošta stojí na místě dřívějšího poštovního úřadu, v němž se odehrává děj Jiráskovy třetí maloměstské povídky Na staré poště.

Regionální muzeum - budova bývalého piaristického gymnázia.

V pozadí dnešní Gymnázium Aloise Jiráska v Litomyšli.

Piaristická kolej – dnes internát SPgŠ Litomyšl

Dřívější piaristický chrám.

Nově upravené klášterní zahrady.

Dnešní II. základní škola – dříve budova městské reálky.

Socha Aloise Jiráska

Pomník M.D.Rettigové na místním hřbitově

Pomník A.V.Šmilovského

Dodnes udržovaný hrob Mařenky Jiráskové

Příloha č.2

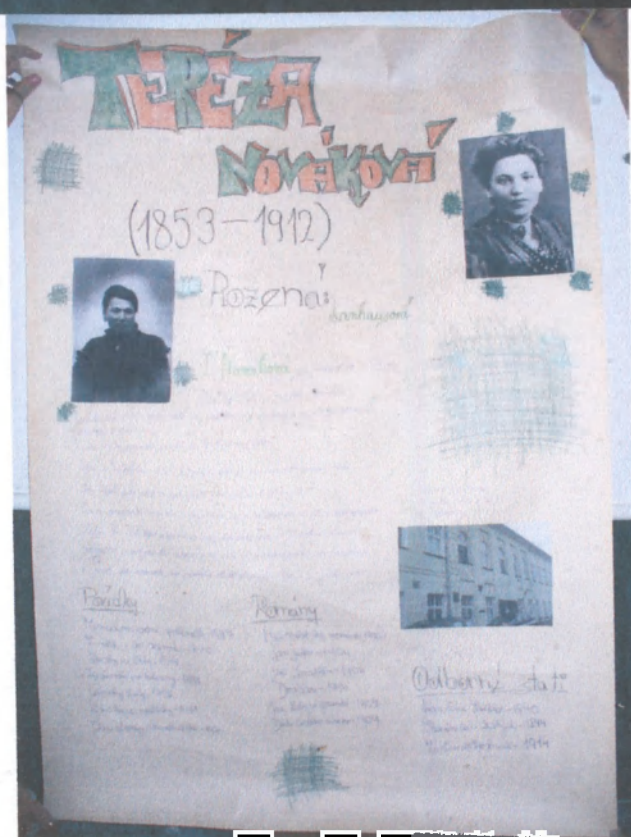
Realizace projektu – 8.A ZŠ Proseč, okres Chrudim

V Litomyšli před Portmoneem

Prezentace před ostatními spolužáky

Plakáty, které vyrobili žáci 8. A ZŠ Proseč.